

NEPSZERU FOISKOLA KONYVTARA

3 1761 07384425 0

A NEMZETISÉG TÖRTÉNETBÖLCSELETI SZEMPONTBÓL

A NÉPSZERŰ FŐISKOLÁN (UNIVERSITY EXTENSION)

ELŐADTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

gyar irod. intézet és könyvnyomda

1905

JC

311

M37

1905

Ára kötve 2 K.

NÉPSZERŰ
FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERKESZTIK:

Dr FÖLDES BÉLA

Dr LÓCZY LAJOS, Dr ALEXANDER BERNÁT

I.

NÉPSZERŰ
FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERKESZTIK:

Dr FÖLDES BÉLA

Dr LÓCZY LAJOS, Dr ALEXANDER BERNÁT

I.

A NEMZETISÉG
TÖRTÉNETBÖLCSELETI SZEMPONTBÓL

IRTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

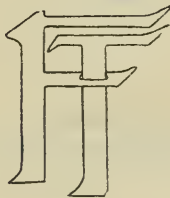
1905

A NEMZETISÉG TÖRTÉNETBÖLCSELETI SZEMPONTBÓL

A NÉPSZERŰ FŐISKOLÁN (UNIVERSITY EXTENSION)

ELŐADTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda

1905

JC

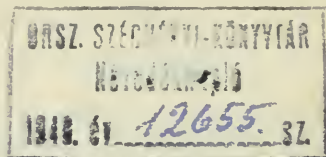
311

1437

1905

ORSZAGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Atengedett főlöspéldány

Franklin-Társulat nyomdája

TARTALOM.

I. A NEMZETISÉGEK EREDETE 9—21

A történeti élet kezdetén feltűnő nagy sokféleség és változatoság faj, nyelv és vallás tekintetében.

A társadalmi élet kezdetei : család, törzs, község.

Az állami élet kezdetei a hódítással, különböző törzsek háborús érintkezésével forrnak össze. E fokon a nemzet egyéniségét leginkább külön vallása fejezi ki.

Ezért az első nagy birodalmak theokrátiák. A keleti nagy államok és a nemzetiségek viszonya.

A monotheismus és az emberiség egysége fogalmának összefüggése. A szentírás. Plato. Az első kosmopolita.

Irodalom :

Bastian. Der Mensch in der Geschichte. Leipzig 1860. 3 kötet.

Gobineau. Essai sur l'inégalité des races humaines. II. kiadás 1884.

Gumplowicz. Der Rassenkampf. Insbauck 1883.

Maspero. Histoire ancienne des peuples de l'Orient. Paris 1900.

II. A NEMZETISÉG ÉS A VILÁGBIRODALMAK 22—38

Nagy Sándor és a hellenismus. A római birodalom és nemzetiségei. A népvándorlás és a középkori császárság. A nemzetiségek összeolvadása és a modern nemzetek keletkezése.

A világbirodalmi eszme az általános béke és rend fogalmával ismerteti meg az egyes nemzetiségeket.

Droysen. Geschichte des Hellenismus. Gottha 1877.

Mommsen. Römische Geschichte, V. kötet. 1886.

Bryce. The holy Roman Empire. London 1899.

Fustel de Coulanges. Questions historiques. Paris 1893.

III. A NEMZETISÉG ÉS A VILÁGVALLÁSOK... 39—54

Az apostolok nem ismernek nemzetiségi különbséget. A középkori egyház politikailag felhasználja az egyes nemzeteket, de csak egy magasabb egység részének ismeri el. A reformatio egyúttal nemzeti visszahatás az egyház ellen. Szintúgy tagadja a nemzetiség elvét az iszlám és a buddhizmus is és hasonló ellenhatást kelt.

A közös vallás a közös vállalatokat teremti meg és a testvériség elvét fejleszti a nemzetekben. Egyúttal nagy ellentéteket teremt és így erősíti a nemzeti érzést.

Új Testamentom.

VII. Gergely *Registruma*. Ed. Jaffé. 1870.

Ranke. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation.

Goldziher. Az iszlám. Budapest 1881,

Bastian. Die Weltauffassung der Buddhisten. Berlin 1870.

IV. A NEMZETISÉGEK ÉS A VILÁGMŰVELTSÉG 55—71

A renaissance és a nemzetiségek. Az általános klasszikus irodalom uralkodik, de nyomán, példáján indulnak meg és fejlődnek a nemzeti irodalmak. A XVIII. század philosophiája és a nemzetiségek.

Az általános műveltség elválasztja az előkelő osztályokat a néptől.

A modern nemzetiség akkor kezdődik, mikor a nép zöme is részt kezd venni a műveltségben.

Voigt G. Die Wiederbelebung des klassischen Alterthums. Berlin 1893.

Burckhardt. Kultur der Renaissance in Italien. Lipcse 1878.

Rousseau. Contrat Social.

« Considérations sur le gouvernement de la Pologne.

Fichte. Reden an die deutsche Nation. Reclam-kiadás.

V. A NEMZETISÉGEK ÉS A SOCIALISMUS — — 72—92

A technika haladásának nincs nemzetiségi színezete. A világ-forgalom közelebb hozza egymáshoz a nemzetiségeket, de egyúttal épen ezen veszély miatt gazdaságuk erősebb kifejtésére szorítja. Az általános verseny szükségessé teszi a nemzeti munka megvédését. Az európai munkásvilág védelme az amerikai termeléssel és az ázsiai olcsó munkaerővel szemben. A nemzet egysége kell, hogy minden osztály jogos érdekének tekintetbe vételével lehetőleg csökkentse az osztályellentéteket.

Saint-Simon. Oeuvres. Nouveau Christianisme. Paris.

Marx. Das Kapital. Hamburg 1867.

Sombart. Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert. Jena 1896.

VI. A MAGYAR NEMZETISÉG FEJLŐDÉSE — — 93—110

Eredet. Beolvasztás. A magyar nemzet és a császárság. Nemzet és nemzetiségek. Széchenyi. Kossuth. Wesselényi.

A nemzetiség mint az emberiség céljának, a tökéletesedésnek legfőbb eszköze.

Vámbéry. A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest 1895.

Marczali. Magyarország története az Árpádok korában. 1895—96.

Széchenyi. A magyar Akadémia körül. 1842.

Wesselényi. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. 1843.

B. Eötvös József. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. 1851—54.

U. a. A nemzetiségi kérdés. 1865.

Mocsáry Lajos. Nemzetiség. 1858.

Jegyzetek 111—116

I.

A NEMZETISÉGEK EREDETE.

Tisztelt hallgatóim! Mikor figyelmüket a nemzetiség kérdésére vagyok bátor irányítani, tudom, hogy kettős módon is hazai, magyar talajon állok. Először azért, mert a nemzetiség kérdésének tudományos taglalásában, a mi — sajnos — ritkaság, magyar emberé az elsőség, báró Eötvös Józsefé; másodszor meg azért, mert hiszen kevés olyan művelt nemzet van, ha ugyan van, a melyet ez a kérdés annyira közelről lelkében, életében érdekelne. Ha báró Eötvös József után is felszólalok abban a reményben, hogy a kérdést tudományosan tovább vihetem, ezt megmagyarázza egyrészt a cél, másrészt a methodus, a mely az Eötvösétől különbözik. Eötvös József az ő nagy munkájában a XIX. század uralkodó eszméiről, a melyek közé természetesen a nemzetiséget is sorozza, első sorban korának és pedig éppen a 48—49-iki éveknek tapasztalásaiból indul ki, ezeket akarja gyümölcsözővé tenni és pedig gyümölcsözővé akarja tenni az állami életre nézve. Szól régi tapasztalásról is, két ezred évesről, a mely rendelkezésünkre áll, ha e kérdéssel foglalkozunk, de azért a figyelme mégis inkább a közvetlen politikai célra van irányítva és tudományos készsége csak arra szolgál, hogy

jobban megvilágíthassa a kérdésnek egyes fázisait. Nálunk ellenben más az eset; a feladatunkat tisztán és kizárólag történetinek vesszük; képét iparkodunk nyújtani annak, mikép alakult meg a nemzetiség, mikép vált azzá, a mi most. A cél pedig, a methodussal annyiban egyezik, a mennyiben nem a szoros politikai viszonyokkal való kapcsolatban szeretném ezt a témát feltüntetni, hanem lehetőleg szabadon tőlük, a nemzetiséget csak egyik, de legfontosabb viszonyában és annak változásaiban akarom feltüntetni, t. i. az egész emberiséghez való viszonyában. Egyáltalában, ha veszélyes politikai kérdéseket a történetbe, vagy bárminő tudományba vegyíteni, itt sokszorosán az; mert a politikai kérdések csak megtévesztik az ember ítéletét és elvonják a tiszta igazság keresésétől. Elvonják az által, hogy gyakran, a napi kérdések szempontjából indulva ki, kicsinek tüntetvén fel a nagyot, nagynak meg a kicsit, a nemzetek, az országok igazi létének, fejlődésének, virágzásának igazi alapfeltételét nem hogy megvilágítanák, hanem inkább elhomályosítják. Hogy célhoz érjünk, át kell mennünk a világtörténet egész mezején. A legelején kezdjük és a legelején magának a szónak jelentősége, fogalma tűnik elénk.

A «nemzet» szó úgy szólva olyan régi, mint az emberi társadalom maga; a «nemzetiség», abban az értelemben, a melyben mi fogjuk fel, mint egy nemzetnek kitüntető, sajátos vonásainak összege, teljesen új, alig régibb a XIX. századnál. Hogy csak egy példát mutassak uj voltára nézve, a francia akadémiának nagy szótára csak 1835-ben vette be a «nationalité» szót ilyen

értelemben. A nemzet, mint a szó eredeti jelentése is mutatja, a családi, faji összetartozást és különbséget mutatja; a történetileg alakult nemzetiségben ezenkívül sok más fontos tényező is működött közre.

A történeti élet kezdetén mindenhol kicsi törzseket, helységeket, községeket találunk, a melyek a családok természetes szaporodásából, elágazásából eredtek, a melyeket azután csak hódítás, valamelyiknek magasabb hatalomra, vagy tán kulturára emelkedése fűzött együvé, tett nemzetté. A nemzetség, a törzs, a község sokkal régibb a nemzetről, az országnál és mindenhol az állam az, a mely ezeket a sokféle elemeket összeforrasztva, nemzetet alkotott belőlük. Így volt ez a legrégebb országokban, a melyeknek történetéről valamiképen számot adhatunk, így volt Egyiptomban, így volt Khaldeában, így volt még Khinában is, a melyet megszoktak a változatlanságnak példányképe gyanánt tekinteni, a melyről azt hiszik sokan talán, a kik nem ismerik, vagy nem értek rá foglalkozni a kérdéssel, hogy kezdettől fogva olyan óriási egységes területen élt az a nép, mint mostanában. Ezekből az adatokból egyúttal kitűnik az is, hogy ezek a fogalmak, nemzet, ország, állam, a melyek most nem fedik egymást teljesen, a régi, — mondjuk — a legrégebb időben, mikor létrejöttek, valóban azonosak voltak. De azonos volt más is. Ezeknek az országoknak, államoknak a bennük lakó nemzetnek a legfőbb biztosítója, összetartója a közös vallás. Minden régi állam, minden régi műveltség egyúttal sacralis, vallásos jelentőségű, bizonyos istentisztelethez kötött. Ebből következik az, hogy minden-

hol az, a ki ennek az óriásira nevelt családnak az élén áll, mint fő, a király, a legközvetlenebb összeköttetésben áll az istenséggel. Az egyiptomi Pharaók nevénél igen gyakran előfordúl az a kifejezés, a jó Isten, a mi különben nem zárja azt ki, hogy nagy sakálnak is ne nevezzék. Az egyik asszíriai nagy király, Assurbanipál, a mindenség királya, a világ ura kedveltjének mondja magát. Tudjuk, hogy a zsidó királyok az Úr felkentjei voltak és ennek a tradíciónak mai napig meg van a fontos emléke az Isten kegyelméből való királyság elnevezésében. — A mi czim most, üresnek látszó méltóság, az akkor élt az emberekben és azt a jogot, azt az erőt, a mit a kard adott, mindenhol megerősítette, a lelkekbe véste az oltár.

Ezek a nemzetek, a mint megalakultak, hatalomra, bizonyos virágzásra jutottak, hisz mai napig is megbámuljuk az egyiptomi, az asszíriai emlékeket. Egymással szemben azonban minden nemzet teljesen idegen, ellenség; más összeköttetést, mint a harcot nem ismernek. A háború — úgy látszik — az eredeti állapota az emberiségnek és a mint az alkotta össze az első államokat, az tartotta fenn, az védte, az terjesztette őket. Ez a háború pedig kegyetlen, megsemmisítő háború, a mely — mutatja valamennyi — nemcsak embereknek a háborúja egymás ellen, a melyet akár dicsőség, akár zsákmány vágya sugall, hanem egyuttal az istenségeiknek a harca s az mindig a legkegyetlenebb.

Hogy valami fogalmunk legyen, minő módon viselték ezeket az első háborúkat, egy pár példát felhozok, felolvasok, a legrégibb időből valókat. Körülbelül 2000,

vagy 2200 évvel Krisztus előtt Uni egyiptomi hadvezér elbeszéli hadjáratát egy pusztai nép ellen és így szól, a mint seregéről beszél, a mely a Pharaokat szolgálta: «Ez a hadsereg békében haladott: kénye-kedve szerint hatolt be a hirusaituk országába. Ez a hadsereg békében haladott: elpusztította a hirusaituk országát. Ez a hadsereg békén ment tovább: kivágta fügefáikat és szőlőültetvényeiket. Ez a hadsereg békén ment tovább: leégette minden gabonájukat. Ez a hadsereg békén ment tovább: myriadszámra lemészárolta katonáikat. Ez a hadsereg békén ment tovább: elhurczolta embereiket, asszonyaikat, gyermekeiket roppant számban, mint élő rabokat: a minek ő szentsége jobban örvendett, mint bármi egyébnek.»¹

Nézzünk egy asszírius leírást; hát ez valamivel későbbi, körülbelül 1400-ból való. I. Tugulti Palesarra így írja le egyik hadjáratát a muskáják ellen, ékiratban: «Tetemeikkel raktam meg a mélyedéseket és a hegy ormokat. Lenyakaztam őket és fejeikkel megkoszorúztam városaik falait: számtalan rabszolgát, zsákmányt és kincset hódítottam. Hatezeren a fölkelők közül alája vetették magokat hatalmamnak, és megcsókolták térdemet. Rabjaim lettek.»²

Assurnazirpal 890 körül egy mesopotamiai város meghódításáról így számol be: Minden második embert megöltem, — falat építtettem a város nagy kapui elé; megnyúztam a lázadás vezéreit és ezt a falat bőrükkel vontam be. Némelyeket elevenen falaztam be, másokat karóba húztam a fal mentén; sokakat jelenlétemben nyúztam meg s bőrüket falra vontam; fejeiket ko-

rona formára, általvert testeiket fűzér formára raktam össze.»³

Egy másik későbbi asszíriai király így ír: «Karóra húzva raktam ki a legyőzöttek testeit.»⁴

A médokról írja Ezsaiás próféta, hogy ez az a nép, a mely élőknek nem kegyelmez, «hanem kézivekkel a gyermekeket általlövöldözik, s az asszonyi állat méhének gyümölcsén nem könyörülnek, a kis gyermekeknek nem kedveznek.»⁵

De nemcsak az ázsiai népeknél ilyen a háború, ilyen a helléneknél is. Mikor az athéniek ellen fellázad Mytilene város, a város azt a határozatot hozza, hogy valamennyi mytilenit le kell vágni. Később, mikor csakugyan elfoglalják a várost, arra enyhítik, hogy csak az ezer fő-embert.⁶ Még később Krisztus előtt 416-ban ilyen határozatot Athene város Melos sziget ellen csakugyan végre is hajtát, a férfiakat megölik, a nőket, gyermekeket rabszolgaságba hurcolják.⁷

Ezeket a kegyetlenségeket nem azért mondom el, mintha valami nagy öröm volna azokban gyönyörködni, hanem, hogy lássuk, mit jelentett az ősi emberre nézve a nemzethez, az államhoz való tartozás, mit jelentett annak fennállása, annak hatalma. A nélkül nyugodt, békés, szabad életet elképzelni nem lehetett, a hódítás, idegen népnek uralomra jutása egyértelmű volt a hallállal, legjobb esetben a rabszolgasággal. Az egyes ember csak hazája körében, nemzetében érvényesülhetett, élhetett meg. Ezért aztán viszont, ezért a védelemért minden irányról körülveszi őt a honi törvény, isteni és emberi törvény egyaránt, mert ezekben az

ősi országokban különbség nincs állam és egyház között, vallás és világi törvény között. A jövevény, ha nem mint hívott vendég jó, polgárjogot nem nyert ; még sokkal később is csekélyebb jogú, úgy szólva kegyelemből tartották akkor is, mikor már az erkölcsök enyhültek és mikor azt, a ki nem tartozott a családhoz, a nemzetséghez, nem nézték épen halálos bűnben leledzőnek. Az ellenség és az idegen az sokáig egy értelmű maradt. Hogy csak egy példát mondjak, a római nyelvben a «hospes», a vendég, az idegen és a «hostis», az ellenség, körülbelül egy szó.

Látjuk tehát, hogy ezek a nemzeti államok magokban igen erősek, szilárdak. Fentartja őket minden érdek, minden szenvedély, de minden eszme is, a mely az emberekre hat ; zsarnokok valamennyien, az egész embert követelik, de meg is adnak az embernek a családhoz, a nemzetséghez tartozónak mindent, a mire akkor szüksége volt és a mit máshol meg nem szerezhet. Csak egyet nem adhattak meg, a *békét*. A míg az egyik nemzet, az egyik szervezett állam természetes és szükséges ellenségét látja minden szomszédjában, addig más, mint hadi állapot, más mint győztes, vagy legyőzött nem lehet, és hogy mit jelentett akkor a győzelem, vagy legyőzetés, azt már láthattuk. De az egyes országokban magokban sem adhatott teljes békét. Igaz, hogy ezen országoknak alkotmánya, egész berendezése szinte öröknek, változatlannak tűnik élénk és még inkább annak tűnt fel az előtt, a kik uralmuk alatt éltek. Az állami hatalom egy ilyen Pharaó, vagy egy ilyen assyriai vagy babyloni király személyében úgy lép fel,

mint a végzet, minden egyesítve van benne, a mi az embereket hódolatra, megalázásra, önkéntes engedelmességre is bírhatja. Legnagyobb jele az, hogy az egyesek és a dynastiák változhattak, de a hatalom, mint olyan, mindig egységes maradt. Másra, mint ilyen berendezésre gondolni nem lehetett ott, a hol az állam voltaképp egy óriási nagy család és a hol a családfő nemcsak a maga hatalmát gyakorolja, hanem azt, a melyet annyi elődje a hagyomány, a szokás, a törvény által szentesítve gyakorolt. Ez mind igaz, de azért az emberi nyomor ezekbe a monarchiákba is megtalálta az útját. Azon rabszolga csoportok sóhajairól, a melyek a babyloni templomokat, vagy a piramisokat építették, nem igen maradt emlékünck. De azt tudjuk, hogy már az egyiptomi Thébében, a mely talán a világ első igazi nagy városa volt, úgy Krisztus előtt 1000 körül nagy bérharcz dúlt: «mert gabonájuk elfogyott és még tizen-nyolcz nap van a jövő hónapig»; megmaradt az emléke annak, hogy a munkások, ha nem kaptak elég gabonát, munkaszünetet tartottak.⁸ De még nevezetesebb dolgok is maradtak ránk. A korra első próféta, Ámos, a gazdagoknak visszaélése, erőszakoskodása, uzsorája, terjeszkedése ellen tiltakozik fenkölt szavakkal, irgalmat, könyörületet követel és nem áldozatot.⁹ A hol nem volt oly végtelen erős és nyomasztó a hagyomány, a hol arra lehetett gondolni, hogy változtatni lehet, Görögországban, ott még sokkal nagyobb volt az ellentét az uralkodó osztály és a többi osztály között, Spártáról azt mondták, hogy a heloták szívesen elevenen is megették volna az uraikat.¹⁰ Általában véve pedig

Görögországban az volt a kép, a mint Platon rajzolja, hogy minden városban, vagyis minden államban voltaképpen két állam van, a szegényeké és a gazdagoké és azok folytatták egymás ellen a legelszántabb, a legádázabb küzdelmet.¹¹

Hogy lehet tehát békét szerezni egyrészt a nemzetnek kifelé, másrészt magában a nemzetben is? Hogy a béke a nagy kívánság, a nagy vágyódás, annak meg van mai napig is élő emléke; hiszen a keletiek üdvözlése mai napig is az, hogy «béke velünk». Ezt nézték a boldogság legnagyobb feltételének.

Ha most történetileg nézzük, mikép jöttek létre azok az eszmék és eszme-társulások, a melyek az egyes nemzeteket egyesíteni akarták, feltűnik előttünk, hogy ebben a külön nemzeti istenektől önálló egy istenség eszméje járt elől. Mert a míg minden városi, vagy állami istenség csakis területre szóló, a többivel szemben idegen, vagy ellenséges; hiszen örvend, ha azok isteneit lerombolják, vagy pedig diadalmi jelvény gyanánt a saját oltára elé helyezik: addig az az Isten, a ki mindnyájuknak egyaránt az atyja, békét és kölcsönös szeretetet követel minden nemzettől egyaránt. Úgy hogy — azt hiszem — kimondhatom azt a merész állítást, *hogy az emberiség egységének eszméje egyidejű az egyistenségnek eszméjével.*

A szentírásban maga az a tény, hogy az emberek legkülönbözőbb nemzeteit is egy atyától, egy anyától eredőnek mondja, a mellett bizonyít, hogy az emberek testvériségéről valami fogalmuk volt; különösen, ha összevetjük más nemzetek kozmogoniájával. Hisz volt

nemzet, a mely szerint lelke egyáltalában csak az uraknak van, a szolgáltnak nincs, a mi körülbelül a legnagyobb diadal, a mit az úr valaha szolgálta felett kivívott. Az indusoknál Brahmától ered ugyan minden kaszta, de meg van határozva, hogy a papi kaszta honnan ered, a fejből, a katona a vállából, a földmivelő az altestéből, a hasából és az iparos, kereskedő, mert nem marad egy helyen, a lábából. Ehez képest természetesen óriási haladás, hogy az embereknek egy az eredete. A következőkre pedig nagy jelentőségű, hogy már Mózes törvénye kimondja a testvériség nagy elvét: «Szeresd felebarátodat mint tenmagadat.» Ezt az érzelmet átviszi az idegenre is. «Mint szintén a lakos közöttetek olyan leszen közöttetek a jövevény s szeressed azt, mint magadat.»¹²

Ebben az időben, 600 körül, mikor bizonyos egyensúly jön létre a nagy államok között, mikor Egyiptom elgyengül, Asszíria elbukik s Babylonia és Lydia emelkedik helyébe és a mikor bizonyos olyan nemzetközi érintkezés is fejlődik, a mint mostanában van az egymást egyensúlyban tartó hatalmak között, ebben az időben jelenik meg először a földön a világbéke eszméje. Ezt kifejezi Ezsaiás próféta; ezt mondja a 11. fejezetben: «Ki a pogányok között ítéletet téssen, és sok népeket megfedd; hogy az ő szabályajokból kapákat, és az ő dárdájokból sarlókat csináljanak, és egy nép más nép ellen fegyvert ne vonjon, se pedig többé hadakozást ne tanuljanak.»¹³

Ennek az örök békének, a mely nemcsak az embereket, hanem az egész természetet áthatja, a kifejezője

az a híres költői leírás, a melyben az áll: «És lakozik a farkas a báránnyal, és a párducz a kecskefiúval fekszik, a borjú és az oroszlánykölyök és a kövér barom együtt lésznek és egy kis gyermek őrizi azokat. A fejőstehén és a medve együtt legeltetnek, azoknak fijaik együtt feküsznek, és az oroszlán, mint az ökör, szalmát eszik. És a csecsszopó gyermek az áspiskigyónak lyukában gyönyörködik és a csecstől elválasztott gyermek a baziliskusnak lyukába nyújtja kezét.»¹⁴

De nemcsak általában hanem az egész akkori nemzetközi állapotot megvilágítóan is fellép az, hogy béke lesz, ezt a békét pedig az Isten állítja helyre, a ki valamennyi nemzetét egyformán szereti. A XIX-ik részben az áll: «Az napon nagy járt-út léssen Egyiptomból Assziriá-ba és bémegyén az Assziriabeli ember Egyiptomba és az Egyiptombeli Assziriába és barátságosak lésznek az Egyiptombeliek és az Assziriabeliek.»¹⁵ Ez körülbelül annyi, mintha azt mondanók most, hogy barátságos a török és a muszka, de még sokkal erősebben fejezi ki ezt, mint most, mert azok nagyobb ellenségek voltak. «Akkor az időben az Izrael nemzetsége az Egyiptombeliekhez és Assziriabeliekhez harmadik léssen, a földön léssen isteni áldás. Kiket megáld a seregeknek Ura, mondván: Áldott az én népem az Egyiptombeli nép; és az Assziriabeliek, az én kezem munkája; és az én örökségem az Izrael!»¹⁶

Azt azonban nagyon jól érezte a próféta is, hogy a régi alapon, a régi törvényeknek, szokásoknak, nemzeti előítéleteknek teljes megtartásával ez az örök béke létesítése könnyű nem lesz. S azért az a nevezetes,

hogy ő mindezt akkorra helyezi, «a mikor új eget és új földet teremte az Isten és a régiek az emléke is elvész;»¹⁷ a mi azt jelenti, hogy itt teljes felfordulásnak kell bekövetkeznie, a hagyománynak, az eddigi állapotokat fentartó, szentesítő hagyománynak véget kell érnie.

A míg a prófétákat az egy Isten eszméje vitte annyira, hogy a nemzeteknek, népeknek egységét, testvériségét kimondják, addig a görög filozófia más úton jut ugyanazon eredményhez. A görög filozófia az egyistenséget a sok istenséggel, az ősi hagyománnyal szemben kivívja lelke belsejében, itt az egy istenség első sorban az igazságnak és lelkiismeretességnek kérdése, úgy mint ez Sokrates és Plato előadásából kitűnik. Az eredmény ugyanaz, teljes szakítás a hagyománnyal, azokkal a mythosokkal, a melyek annyi külön állam létét, egymás ellen való ellenségeskedését szentesítik. Plato ki meri mondani, hogy Homeros és Hesiodos, mikor az istenekről beszélnek, mennyi nem igazat költenek.¹⁸ — Plato az első, a ki tisztán emberi szempontból államot akar alkotni, olyat, a minő még nem volt, a mely nem hagyományon, hanem annak felismerésén alapúl, a mi legjobb és a mi alatt az emberek legboldogabban élhetnek. Vagyis ez a két, annyira különbözőnek látszó eszme egyben találkozik, a multnak tagadásában, abban, hogy a jövőt általános, a hagyománytól ment elvek szerint kell felépíteni. Plató állama, mely sohasem jött létre — tán jobb is — teljes vagyonszövetséget, sőt még a nők közösségét is követeli az előkelő osztályoktól; mondták is róla, hogy Plató az ő államát nem

helléneknek, nem is barbaroknak szánta, hanem az emberre gondolt általában és elvontan, a milyen nincs.¹⁹ De ezek a gondolatok tovább fejlődtek. Már Sokratesnek mestere Anaxagoras, a természet-filozófus nem saját hazájával, vagy városával, nem is Görögországgal törődött első sorban, nem azt nézte hazájának, hanem az egész világegyetemet, melynek bámulója.²⁰ Sinopei Diogenes, a ki Krisztus előtt negyedfél századdal élt, mikor kérdezték, hogy hova való, azt mondta, hogy ő kosmopolitész, vagyis a világ polgára.²¹ A görög filozófia minden külön várossal, állammal, minden nemzetséggel szemben tiltó alapon áll.

Még száz évvel később Eratosthenes, az a nagy matematikus, azt mondja, hogy rossz megkülönböztetés az embereket hellénekre és barbárokra osztani, annak semmi értelme, az embereket csak rosszakra és jókra szabad osztani, azok pedig minden nemzetben megvannak.²² És ugyanazon időben Nagy Sándor hódításainak hatása alatt, a stoikus filozófusok, mikor államra gondolnak és annak elveit rakják le, egyenesen olyan államra gondolnak, mely az egész emberiséget magába foglalná; mert az egész emberiségre nézve egy kell hogy legyen a törvény, a szokás, a vallás, a gondolkodás.²³

Most további előadásaimban azt vizsgáljuk, hogy ez az eszme az emberek közösségéről milyen különböző változásokon ment át és mikép hatott a nemzetekre.

II.

A NEMZETISÉG ÉS A VILÁGBIRODALMAK.

Azon az uton, a melyen a nemzeteknek átalakulását nemzetiséggé, a faji és családi izoláltságnak fejlődését az emberiség minden érdekeit átölelő szellemi közösséggé akarom bemutatni, az első állomáson átjutottunk, azon, a mely a nemzeteket a maguk tiszta kizárólagosságában mutatta be. A nemzetek ezen a fokon is óriás munkát végeztek az emberiség szolgálatában. Ők alkoták meg a vallásnak, az állami életnek, a társadalomnak alapjait; ők vitték először mai napig is bámúlt tökéletességre a technikai tudományok némelyikét, az építészetet, a művészetet; ők kezdték meg a tudományt maga magáért is ápolni. De elszigetelésük utoljára is megbosszúlta magát; bekövetkezett az az átok, hogy mindenki volt mindenki ellen: te mindenki ellen és mindenki keze te ellened, mint a szentírás mondja. Egy óhajtás volt, egy vágy, a melyet ez a régi élet a maga sokféleségében és gazdagságában még sem valósíthatott meg: a béke. Ezt a békét, a leghőbb óhajtást nem valósíthatta meg más, mint az, hogy ezeket a vallásra, eredetre, felfogásra annyira különböző nemzeteket összeköti egy közösség, az emberiség. A korszak végén egymástól függetlenül két irányban is

megjelenik ez az egység, eszmében, új égen, új földön; először a prófétáknál, mint az isten műve, a népek teljes testvériségében, szeretetében, egységében kifejezve, másodszor a görög filozófusoknál, mint az ember alkotta állam, az egész világra kiterjedő, minden embert magába foglaló, egyforma joggal, egyforma törvénnyel, egyforma vallással. Azóta a nemzetiség eszméjének az összeköttetése és egyáltalában a viszonya az általános emberi eszmékkal a történetnek egyik legeslegfontosabb mozdító ereje. És a történeti fejlődések közt most azt nézzük, a mely a legkezdetlegesebb, a legdurvábbnak látszó, t. i., hogy mikép iparkodtak a világállamot megvalósítani.

Erre nézve az első kísérletet a nagy persa birodalom tette meg. Ez volt az első, a melyben sok nagy nemzet egy uralom alatt együtt élt, egy kormányzat alatt, békén. Ez, mint minden világbirodalom — mert a prófétáké és filozófusoké csak később fog következni, — hódításon alapult. És így eredete nyomát nem vesztette el soha. Ebből kifolyólag benne csak egy nemzet uralkodott a többi felett és pedig erős harczos nemzet, a mely másoknak meggyőződését, másoknak előítéletét semmiképen nem kimélte. Ha volt benne valami politikai eszme, az abban állott, hogy a kisebb nemzeteket, a kisebb törzseket istápolta, a hatalmasokat ellenben mindenképen megakarta törni. Így például a zsidókat a persák visszaengedték országukba, a foeniciaiakat sem bántották, ellenben az egyiptomiakkal, babyloniakkal ugyancsak éreztették, hogy ők a hódítók.

Ennek azután az volt a következése, hogy a nemzetiségi érzés, a mely ezen régi népeknél valláson alapult első sorban, a lehető legerősebben fellázadt a persa hatalom ellen és mihelyt¹ mód volt rá, minden nép fegyverben állott az uralom ellen. Magának az uralomnak pedig eszmei célja nem lévén, más mint a nyers hatalom nem tartotta össze. Maguk a persák azt mondták az ő nagy királyaikról, hogy Kyros az apjuk volt, Kambyses az uruk volt, Darius pedig, a ki az egész birodalmat és annak adminisztrációját megalapította, korcsmáros, mert mindenkép arra néz, hogy honnan húzhat több hasznot. És így lelki közeledés birodalma egyes népei között nem jött létre. Azoknak lelke külön maradt, a nemzeti külön érzésük inkább ösztönt nyert az elnyomatás alatt, mint sem hogy meghajoltak volna előtte. Herodotosnál látjuk, hogy még katonailag is a Xerxes seregében külön-külön jelenik meg minden nép és külön-külön fegyverzetével, ruházatában, szokásaival harczol. Mihelyt aztán a központi hatalom a királyok gyengesége, a főurak elpuhultsága által megszűnt, a persa birodalom azé volt, a ki elég erős azt megnyerni.

A persa birodalom nyomába lép az első igazi világbirodalom, abban az értelemben, hogy eszmei tartalma is volt, hogy a külső hatalom eszközein kívül mást is akart elérni; annyi népeknek egy törvény, egy uralom alatt való egyesítését. Ez a Nagy Sándor birodalma, a melynek eszméje a görög műveltségnek elterjedése azon óriási területen, a melyen addig más műveltség honolt. Mi a görögöt és a persát állandó ellenségnek

képzeljük. De már a IV. században Krisztus előtt, jóval Nagy Sándor előtt sok utat tört magának a görög műveltség a perzsa birodalomba is. Először a görögök szellemi felsősége annyira kitűnt, hogy mindig voltak a susai udvarban, a kik intézték az ügyeket, igaz, hogy nem magas állásban, mert, a persák féltékenysége nem engedte, de tényleg ők voltak a persa királyi tanácsban az uralkodó tényezők. Másodszor a görög fegyverzet annyira túlnyomó volt és a görög hadvezetés annyira kitűnő, kifejlődött, hogy a persa seregnek igazi aktív, főképen hasznavehető része egyenesen görög volt. De még mást is tudunk; egyenes adatunk van arra, hogy Platónak tanítványai közt volt egy előkelő perzsa, Mithridates a Rodobates, fia és hogy ez ugyancsak megbecsülte mesterét, kitűnik abból, hogy még szobrot is ő állíttatott neki.¹ Hát ez az egy tény mutatja, hogy az a különbség hellén és barbár között nagyon tűnőben volt már akkor, mikor Nagy Sándor óriási vállalatához fogott. Hiszen — tisztelt hallgatóim, — azt hiszem, ismerik a történetnek fő eseményeit, mi csak azokat emeljük [ki, a melyek tárgyunkhoz tartoznak és így csak azt kell elmondanom, hogy mit tett Nagy Sándor, miután a perzsa birodalmat megdöntötte és maga lett nagy király. Ő a keleten egészen a keleti királyoknak a nyomába lépett. Egyiptusban úgy lép fel, mint Ammonnak a fia, úgy mint a régi pharaó, a persa uralommal szemben némileg a régi egyiptusi hagyomány helyre állítója, épen azon ágában, a mely legerősebb, a vallásos ágában. Persiában, rokonság utján szintén úgy lép fel mint a régi

nagy királyok egyenes utódja. Megteszi azt egy szép lány kedvéért, hogy felgyújtatja a persepolisi templomokat, hogy azzal megbosszúlja Athene templomának lerontását a persák által;² de aztán kimél mindent, a miről látja, hogy új alattvalóinak szívéhez van nőve. Az udvara inkább persa, mint görög, a ruházatában a keleti módot fogadja el, ha nincs háborúban. És hogy igazán összeolvassza a két népet, 10000 katonáját össze házasítja persa nőkkel. Maga is persa nőt vesz el, a legjobb barátját, második énjét, Hephaistiont szintén arra bírja, hogy persa nőt vegyen el.³ Tehát egyenlőségnek kell lenni és bizonyos personalis uniónak az ő személyiségében, a mennyiben ő a görögnek görög, az egyiptusinak egyiptusi, a persának persa, székhelyét meg Babylonban tartja.

Az ő birodalma politikai tekintetben csak addig tartott, míg élt, de műveltségi hatása megmaradt; az egész kelet megnyílt a görög műveltség előtt. Indiában, a mint újabban kimutatták, ez az egész csudálatos, annyira különösnek és nemzetinek látszó építészet görög motívumokból került ki és görög építészek voltak annak megindítói.⁴ Baktriában, a távoli Oxusnak, Jaxartesnek mellékén görög fejedelmek uralkodnak, görög pénzek forognak. A szíriai királyok görög eredetőkben, hatalmuk kiterjedésében egyenes utódai voltak Nagy Sándornak. Egyiptom, ez az óriási mesés föld, teljesen átalakult a görög kultúra hatása alatt, noha a királyok, Ptolemaeusok, úgy viselkedtek, mint a Pharaók utódai és tiszteletben tartották az ősi vallást. Igazi keveredése jött létre a vallásoknak; úgy mint a Zeus az Ammon-

nal összevegyült, úgy jött be Isis is a görög mitológiába, úgy jöttek be a frigiai istenek, különösen a «nagy asszony», a nagy istennő Kybele. Viszont a görög isteneket tisztelték Susában, Babylonban is. Vagyis elérhetőnek látszott az, hogy legalább az előkelő osztályok egyféle életmódot, egyféle vallást kövessenek, ha tovább nem, az adriai tengertől egészen az Eufratesig. Meg kell jegyezni, hogy a hellenismus, a görög szellemnek ez az uralma, az átalakító hatása a régi nemzeti hitre, felfogásra, miveltségre, nem szorítkozott politikai határookra. Mert nyugaton ép úgy uralkodott, mint keleten. Méltóztatik tudni, hogy az első római irodalom görög nyelvű, a görög isteneket csakhamar azonosították a latinokkal, pedig eredetileg ugyancsak távol estek egymástól. Karthagóban pedig ép úgy uralkodott a görög szó, mint Rómában.

Ez tehát az első kor, a melyben csakugyan egy műveltség hatja át az egész emberiséget, illetőleg azt az emberiséget, a mely a történetben szerepel, a mikor lehetőknek látszik az egyesítés politikai tekintetben is, épen ezen műveltség alapján. A nevezetes eredmény azonban, az, hogy a hol erős nemzetiség volt, Persiában, Egyiptomban, ott csak a felső osztályok váltak el tőle. Az egyiptomi fellah olyan hű marad ősi isteneihez, mint akár az V., vagy VI. dinasztia korában; a persa elnyomásnak nézett mindent, a mi idegen, hiszen uralkodó ő volt előbb és csakhamar véget is ért ott a görög uralomnak nemcsak a külszine, hanem minden hatása is. Kitünt, és ekkor először, a keleti és nyugati népek lelkének a nagy különbsége, a melyet nem hidalhatott át még

olyan szellem sem, mint a minő Nagy Sándor. A békét Nagy Sándor sem bírta megteremteni, hiszen épen az ő utódai e legborzasztóbb és legkegyetlenebb háborúkat viselték egymás ellen. Az egész kísérlet különben is igen rövid ideig tartott és állandó nyoma inkább az irodalomban és az általános kultúrában van meg, mint abban, hogy valamely nép csakugyan átalakult volna keveredés, vagy idegen elemek befogadása által, vagy más befolyás által más néppé; a nemzetek mély rétegeikben érintetlenül maradtak.

Következett azután a harmadik nagy kísérlet, az igazi világoralom, mai napig is a legtökéletesebb ezen a téren; a római. Nézzük ennek létrejöttét, ennek célját, ennek eszközeit.

A római uralom is hódítás műve, de az a különös benne, hogy míg a persáknál és Nagy Sándornál a hódítás feltett szándék, a rómaiaknál sokkal inkább az események maguk, úgy szólva történeti szükség hozza létre ezeket a hódításokat, mint valami előre eltökélt akarat. Ki gondolt volna csak két emberöltővel előbb arra, hogy Róma lesz egész Itália ura? Ki gondolt volna Itália meghódításakor arra, hogy a Földközi-tenger egész nyugati medenczéje Rómára fog szállani. És egyenesen látjuk, hogy mikép irtózik és tartózkodik Róma, attól, hogy a keletnek szörnyű bonyodalmaiba bele nyuljon és ott rendet csináljon.⁵ Kivéve a Kartagóval való óriás küzdelmet, a mikor egy erős vetélytárs megsemmisítéséről volt szó, hogy az állam fenn maradhasson és virulhasson, különben mindig az illető nemzetnek belső viszonyai hítták a római hódítást. És

így, minthogy a római rendet csinálni jött mindenüvé, minden egyes hódítása szükségesen maga után vonta a másikat, mert hiszen a szomszédban megint nincs rend. Ez az egyik. A másik: a cél kezdetben természetesen katonai és pénzügyi; a rómaiak nem írták meg, de egy későbbi, épen újpersa király igen röviden fejezte ki minden uralkodásnak céljait és eszközeit. Azt mondta: az uralomhoz katona kell, a katonához pénz, pénz nincs, a hol lakosság nincs, lakosság nincs, a hol igazság nincs. Tehát utolsó instancziában mégis csak eljutnak az igazsághoz.⁶

Ez az állami cél- és eszközsorozat a rómaiaknál kezdettől fogva meg volt. Az elnyomást csakhamar becsületes gazdálkodás váltotta fel. És a mikor a görög filozófiai eszmék uralomra jönnek Rómában, a lehető legmagasztosabb cél van kitűzve, az egész «orbis Romanus»-nak, az egész földnek békéje, nyugalma, boldogsága.⁷ Ezek a népek, a melyek nemcsak egymás közt hadakoztak mindig, hanem a melyek belsejében is, a mint méltóztatik emlékezni, a szegények és gazdagok, a legkeserűbb harczot vívták, ezek most kénytelenek voltak egy felső hatalom előtt meghajolni, békén maradni. Képzeljük csak el Görögországban milyenek voltak az állapotok a római hódításkor, hiszen ezekről legtöbbet tudunk történetileg. A hol aristokraták voltak uralmon, ott a demokratákra halál, száműzetés várt; és viszont. A görög népesség igen nagy része folytonos száműzetésben élt és épen a java nép. Az egyik párt a másikat a legerőszakosabb eszközökkel buktatta meg és kiirtotta, ha lehetett, hogy uralkodjék.

Itt más, mint idegen hatalom nem teremthetett rendet és ezt cselekedte meg Róma.⁸

De hát nem sokkal jobbak voltak a viszonyok a kisázsiai országokban, de Egyiptomban sem. Nyugaton pedig, a hol Gallia-, Hispániában erős, de bárdolatlan népek laktak, roppant sok törzsre oszolva, egymás ellen örökös küzdelemben, ott Róma egyenesen, mint művelő hatalom lép fel. Róma a mit karddal szerzett, azt megerősítette, igazán magáévá tette jogával. A régi nemzeti jogok helyébe, a melyek közt a római is helyet foglal és egyike volt a legerőszakosabbaknak és legkizárólagosabbaknak, annak helyébe a stoikusok alapján álló jogi felfogás lép, az a felfogás, a mely kifejezi, hogy minden ember természettől fogva tulajdonképen egyenlő és szabad.⁹ Ezt a római jogot fejtették ki az első császárok, ez jutott tökéletességre Krisztus után a II. században, a mikor egymás után öt jó császár uralkodott, — igaz, hogy nem örökös jogon, — de a legkülönb egymás után következő sorozata a nagy uralkodóknak, a melyet a történet ismer, Nervától Marcus Aureliusig. Itt először lép fel az a gondolat, épen ezen természet-jog alapján, hogy az államnak kötelessége minden lakójáról gondoskodni.¹⁰ Itt először állít az állam iskolákat, itt először rendezi az árva-ügyet, itt először biztosítja a nő jogát, sőt, a mi legjobban mutatja hogy beismerik az ember méltóságát, még a rabszolgaság helyzetén is az állam, a császár javíthat.¹¹ Nem csoda, hogy akár a spanyol, akár a brit, akár a kisázsiai ember rómainak vallotta magát és legfőbb büszkesége az volt, hogy római polgár lehetett. Csak-

ugyan kevesen köszönhetek honi kormányuknak, nemzeti uralmuknak annyit, mint a rómainak, mely mindenhol egyaránt erős és egyaránt szelíd volt. Az egyes nemzetiségek az ilyen uralom alatt, a mely egyenesen és határozottan nem sérti őket, szinte tespedésre, lassú felszivódásra vannak kárhóztatva. És tény is, hogy Nyugat-Európának azon része, a mely Róma alatt állott, romanizálódott teljesen, hiszen mai napig is megmaradt románnak. Görögország és a kelet nem. Görögország azért nem, mert műveltsége, nemzeti büszkesége nagyobb volt és mert a rómaiak ezt teljesen kimélték is és el is ismerték. A görög ép úgy állami nyelv volt, mint a római. Az ázsiai népek pedig azért nem, mert hiszen Rómával mégis csak igen közvetve a görögökön át érintkeztek és azért, mert az idegen uralom ő bennük még erősebbé tette a külön nemzetiségnek és különösen a vallásnak az érzetét. Az egyiptomiak csak olyan nehezen viselték a római igát, mint egykor a persát és ép úgy felhasználtak minden alkalmat a lázadásra, pedig a római nem bántotta őket. De az egyiptomi tán az első nép a világtörténetben, a mely mutatja, minő irritáló elkeseredés jön létre egy nagy kultúrnépben; — ennél nagyobb nép a régi keleti világban nem volt — a melynek vallása és ahhoz kötött nemzetisége teljesen érvényesülni nem bír. Különös mégis, hogy Karthagót kivéve igazán csak egy nép az, a mely élet-halál harcot folytat a római ellen, a mely semmi mód nem akar meghódolni, a mely inkább ott vész el, hogy sem meghódolna.

És ez épen a zsidó nép volt, az a nép, a melyből

az egységnek eszméje legelőbb indult ki és a mely nép legelőször ragaszkodott azon vallásához, melyből ez az eszme kiindult. Ez volt az egyetlen, a mely állandó oppositíóban maradt a rómaival és teljesen kibékülni vele soha nem tudott.

A kérdés már most az, milyen változásokat hoz létre ez az uralom. És ezt két szempontból kell nézni: először milyen változással jár Rómára nézve, másodszor az alattvalókra nézve. Ezt igen röviden kifejezhetjük úgy: az alattvalók romanizálódtak, lehet mondani, hogy Pannoniában, Hispaniában, Galliában, Afrikában tovább és erősebben állott fenn a római szellem, mint Rómában; a rómaiak pedig elbarbarizálódtak, annyi néppel érintkeztek, annyi vallás jutott el hozzájuk, hogy az a régi római erő, az a ragaszkodás hagyományhoz, hithez, még szertartáshoz is, a mely annyira római, teljesen veszendőbe ment. Úgy hogy ennek a bámulatos korszaknak, a melynek sok tekintetben mai napig nem volt párja, a következése az, hogy megdőlt az a nemzeti erő, a mely ezt az óriási épületet felállította: megdőlt és más nem lép a helyébe. Vagyis ez a korszak, a milyen szépnek látszik, különösen a mikor filozófusok uralkodnak, mikor Plato ideálja megtestesül, annyira elszomorító. Mert mi tűnik ki belőle? Az, hogy az emberiség közösségéről való gondoskodás, a humánus eszméknek táplálása, a filanthropiának általánossá levése, egyáltalában az erkölcsöknek szelidülése, nemcsak hogy a nemzeti hagyomány rovására történik, hanem bizonyos tekintetben a nemzeti erő rovására is. Hiába, a háború kemény mesterség és oda kemény

ember kell. És nem hiába mondta a nagy római történetíró, hogy az államokat az az erő tartja fenn, a mely megalapította. Rómának vége volt azon pillanattól fogva, mikor idegenekkel, germánokkal, keltákkal, gallokkal, thrákokkal és sziriaiakkal kellett megvédeni. Ez nagy és szomorú tanulság. Mind több barbár elem szivódik fel életerejébe Rómának, eleinte erősíti, de később, mivel még sincs az az erős hagyománya, az az erős ragaszkodása cultusához, még sincs az a műveltsége, a mit a római magával hoz; mégis leginkább járult gyengítéséhez. És így azok a barbár népek, melyeket Róma befogadott, hogy megvédjék, váltak csakugyan megölőivé, váltak pusztítóivá, meghódítóivá, váltak ennek a békének, a «Pax Romana»-nak hosszú, hosszú időkre megsemmisítőivé. Nevezetes az, hogy ez az átalakulás, ha chronologice meg lehet állapítani sorát egy olyan óriási fejlődésben, a melyben emberöltők és nemzetek vesznek részt, körülbelül összeesik azzal a momentummal, a mikor az igazi római eszme a legnagyobb diadalát üli. 214-ben a római birodalom összes lakóinak — a római birodalom akkor az Atlanti-óceántól Arábiáig és az Eufratesen túlíg terjedt — megadta a császár a római polgárjogot. Evvel pedig nem az történik meg, hogy egyforma szabad emberből áll ott az emberiség, hanem — sajnos — hogy egyformán szolgákból áll.

De Róma csak mint katonai hatalom szűnt meg, mint lelki hatalom meghódította legyőzőit, úgy mint előbb őt meghódította Görögország. A barbár királyok, a kik Rómába jutottak, mind elteltek dicsőségével, látták,

hogy ehhez fogható nincs. Mikor egy nyugati góth király, Athanarich Nagy Theodosiushoz elment Konstantinápolyba, azt mondta neki: «most látom, hogy a birodalom Isten műve és halálát érdemli az az ember, a ki nem hódol meg előtte.» Róma első elfoglalójának, Alarichnak sógora, a ki később király lett, Ataulf, azt mondja, mikor Hispániát meghódítani megy, a hogy «ő előbb azzal a szándékkal jött, hogy Rómaniából Gótiát csináljon, de mivel látja, hogy mennyivel különb Románia Gótiánál, most egész erejével azon lesz, hogy Gótiából Románia legyen.» Azt nem tudjuk, hogy Atiila mennyiben osztozott ezen felfogásban, de az bizonyos, hogy legalább a mythos szerint, mert történetileg nem egészen úgy áll a dolog, ő rá is ijesztő hatással volt Róma, melyhez közeledni nem lehet.¹²

A nyugati római császárság elhullt, azt 800-ban megújítja egy frank király; és ez volt az utolsó nagy kísérlet világi birodalomra, a római császárságnak feltámasztása a németek által. Nagy Károly nemcsak a frankok királya, legyőzi a többi német törzset is mind, bajorokat, szászokat, elfoglalja Itáliát, longobard király is lesz, elfoglalja Pannoniát, legyőzi az avarokat, még Hispania egy részét is. Azok a népek, a melyek a népvándorlás korában római területen megtelepedtek — az angolokon kívül, a kik felsőségét szintén elismerték — mind az ő uralma alá tartoztak. Milyen módon akarja az ő birodalmát berendezni, mi ennek a birodalomnak az eszméje? Első sorban természetesen a béke, mert az egy uralkodó békében tartja népeit mind, azok egymás ellen többé nem hadakozhatnak.

A másik a vallás; az egyház az, a mely mindenhol, minden országban egyaránt tőle függő, a melynek ő legfőbb védője, de egyúttal bizonyos tekintetben vezetője is.¹³ Egyházi tekintetben csaknem úgy intézkedik, mint világiban. Sok tekintetben inkább a régi persa, vagy egyiptusi királyokat juttatja eszünkbe, mint a római császárokat. A római pápa, a mint az akkori tényekből kitűnik, az ő birodalmának első, igen nagy tekintélyű püspöke. Ez a vallás egyesíti a nemzeteket; de hagyományaikban, nyelvökben annyira különböző nemzeteknél bajos ám az egyesítés. Ezért Nagy Károly udvari iskolát állít.¹⁴ Minden nemzetnek előkelő fiai ott az ő szeme előtt növekednek. Ilyen módon akarja valamennyit nemzetöktől távol tartani, saját birodalma eszméjének megnyerni. Ezt a célt szolgálja adminisztrációja is, folytonos felügyelete, főtisztviselőknek egyik nemzetből, egyik országból a másikba küldése.

A frankoknak Nagy Károly alapította birodalma ebben a kiterjedésben maradt meg. A nemzetek különállósága már egy-két század után szétbomlasztotta, de a császárság megmaradt, megmaradt mint Isten által bērendezett institutió.¹⁵ A középkori császárságnak a jellemző vonása az, hogy a legszigorúbb összekötésben áll a vallással, az egyházzal. Isteni jogon existál, minthogy Isten két kardot adott, az egyiket, a világit, a császár kapta, az forgatja az egész kereszténység védelmére.¹⁶ Az akkori vallásos felfogás szerint — mert a pápák, a kik annyit harczoltak a császárok ellen, ezt mindig elismerték — a császár van hivatva az egész kereszténység élén állani, a pogányok ellen harczolni,

bent pedig békét tartani. Ez a császárság pedig először nincs nemzetiséghez kötve, épúgy, mint a római császárság nem volt, hiszen hány római császár volt pannoniai és illyr ember. Ezért — noha a X. századtól fogva csaknem mindig német ember volt — elvben kimondva soha nem volt, hogy csak német uralkodónak van ehhez joga. A mikor egyenlő hatalmuak voltak más fejedelmek is, meg akarták szerezni a római császárság ékességét, a föld első méltóságát és törekedett utána Mátyás király épúgy, mint I. Ferencz francia király. A második, hogy épen mivel minden nemzetnek felette áll, az egész keresztyénség ura, egyik nemzetnek sem lehet qua császár ellensége, minthogy valamennyi egyformán hódol neki. És ez a hódolat vallásos tekintetben megismétlődik. Csak egyre emlékeztetem igen tisztelt hallgatóimat: A mi legrégibb istentiszteleti könyvünk az, a melyben meg van a halotti beszéd, — úgy 1210 és 15 között irták azt a részt — magában foglalja az egész ritualét, minden napra való ima és minden hivatalos mise közben előforduló ima; abban a magyar királyért való imádság előtt ott áll a császárért, a világ uráért való ima; és ép úgy kellett érte imádkozni ott is, a hol politikai hatalmát soha sem ismerték el, Franciaországban is, Angliában is. A vallásnak volt kiváló része az ő elismertetésében. Nagy szorgalmatokat is tett.

Ez a császári hatalom volt az, a mely katonai erejével és méltóságával szaknak és keletnek eddig vadabb nemzeteit, — a magyarokat is — bevonta a civilizáció körébe. Ez végezte Közép-Európában s

részben keleti Európában is azt a munkát, a mely a régi római császárságnak a nyugaton jutott. A különbség a kettő között csak az: a római császárság igazán Rómából indult ki, de azután valóban a világ császárságává vált; ennek csak a neve volt római. A római császárság felsőségének elismerése, később, mikor a római császár német király is volt, német hegemóniát is jelentett volna. És így ez az újabb római császárság volt voltaképen az, a mely először tette nemzetiségekké a modern nemzeteket azon ellentét által, a mely köztük és a németek között fenforgott. Ki gondolt volna előbb egységes nemzetiségre Olaszországban, a hol gótok, frankok, arabok, normannok vegyültek össze a rómaiak ivadékaival; most létre jött. Németek teremtettkék meg az olasz nemzeti érzést. Hogy lett volna Franciaország, annyi különböző nemzet hazája nemzet előbb; de a némettel szemben egygyé lett. Keleten pedig ezek az új államok, a melyek részben a császárság légkörében jöttek létre, Magyarország, Lengyelország, részben Csehország, Dánia és Svédország is, nemzeti öntudatra leginkább az ellene való harczban jutottak. És így ebből a római császárságból mire, német királyság lett belőle, nagyságát tekintve csak a czíme, a méltóság elsősége maradt meg. Megmaradt azonban az egyes nemzetiségek öntudata erősebben, mint előbb és megmaradt állandóbb eredmény gyanánt az, hogy a császárság és az egyház közreműködésével sokkal szélesebb területen volt már béke és rend, mint előbb. Mert az a nagy római birodalom és annak institutiói azok éltek tovább, csakhogy minden egyes

nemzetiség abban látta erejét és hatalmát, hogy ugyanazon eszközökkel, ugyanazon műveltséggel, ugyanazon fegyverrel és ugyanazon törvénnyel erősítse és tartsa fenn magát, a mely egyszer Rómát tette nagygyá.

III.

A NEMZETISÉG ÉS A VILÁGVALLÁSOK.

A béke helyreállításának a nagy munkáját, előbb a mint láttuk, a világi állam kísérelte meg és pedig az örök Róma nagy és eddig el nem ért sikerrel. Ezen korszaknak a nyomai, a következései a mai napig is érezhetők, a mennyiben Róma egybe forrasztotta, magába olvasztotta, egyéniségükből kivetköztette a régi nemzeteket. A maga képére alakította át őket, maga is összehasonult velük. Megmaradt annyiban, a mennyiben az új nemzetek, a melyek Róma örökébe léptek, Rómának mintájára alkották államukat, azon szellemben építettek, a melyet Róma indított meg, az emberi jog, egyenlőség alapján.

Most azt a történeti munkát vesszük tekintetbe, a melyet a világvallások végeztek a nemzetiséggel szemben. A világ-állam a nemzetiségek politikai létét támadja meg, a világvallás azoknak az ősi nemzeteknek, a melyeknek erkölcsi alapjául a saját vallásuk, az ősi hitük szolgált, e szellemi alapját rendítette meg, azt tette tönkre. Történetileg véve sokkal fontosabb és nagyobb munkát végeznek, mert nem nyers erővel hatnak, nem erőszakkal, hanem tisztán a meggyőződésnek, a hitnek erejével. Nem a külső viszonyokat változtat-

ják át, hanem, a mi annál fontosabb, az ember érzését, gondolkodását. Láttuk, hogy épen a béke az, a melyet az ősi állapot nem adott és nem adhatott meg; az lett a célja annak a vallásos iránynak, melyet a proféták fejeztek ki. Ezt a békét általánosságban két módon lehet megvalósítani; az egyik az, ha minden egyes ember belseje, lelke érzése annyira átalakul, hogy magára és másokra nézve a békét ismeri legfőbb kincsének, a lelki, a testi békét. A másik az, hogy mivel mégis ez igen sok ideig tart és nem lehet bízni annyira, hogy minden egyes ember annyira képes legyen elfojtani magában a gonosz ösztönét; ha a jót erőszakosan terjesztik és a békét oly formán állítják helyre, hogy valamenynyien egyet higgyenek, mert kell hinniök. Tehát, hogy úgy mondjuk az emberiségnek az a dualismusa, a mely egyaránt felemeli őt az ideák országába és másrészt a valósággal is megalkuvóvá teszi, az meg van a vallások történetében is.

Az a vallás, a mely ezt a belső békét tanítja tisztán és kizáróan minden külső erőszaknak mellőzésével és rosszalásával, az a legrégibb a világvallások között és ebben az irányban mai napig egy sem érte el, vagy multa felül azt a hitet, a melynek most is az emberiségnek körülbelül egynegyed része a követője; ez a Buddha vallás. Buddháról, a ki körülbelül az V. században élt K. e. s így kortársa volt Platonak, legendák maradtak. Herczeg volt. Körülbelül 30 éves korában a világ nyomorúságának láttára elvonult, koldus lett belőle és elmélkedéssel töltötte életét. Szomjan halt meg 80 éves korában. Csak egy kísérője volt, az is elszö-

kött tőle, hogy vizet hozzon neki és a közben az isten fia egy fa árnyékában meghalt.

Buddha annak a földi nyomorúságnak, a mely mindnyájunk lelkét kell, hogy eltöltse, annak állott az örökös hatása alatt, annak, hogy a világ siralom völgye: hogy az élvezetet, a gyönyörűséget mily hamar követi a fájdalom, a betegség, a szenvedés, a halál, ettől pedig míg él az ember, menekvés nincs. Menekülés nincs más, mint az ember lelkének a megerősödése, minden külső behatás ellen való elzárása, az a tudat, hogy az ember nem magában él, hanem csak egy igen kicsiny kis láncszeme a végtelenségnek, csak egyike azoknak az alakoknak, a melyeket az anyag felvesz, hogy a szellemmel egyesülhessen. A mit ő uralkodónak lát, az a nagy világtörvény, az okoknak és okozatoknak a következése, a melylyel szemben az egyes ember, meg a társadalom is teljesen védelem nélkül áll.

Minden cselekedetnek meg van a következése a végtelenségig és meg volt az előzménye a végtelenségben.¹ Az ő szerető szive összeköti nemcsak az egész emberiséget, hanem — lehet mondani — az egész élő és nem élő természetet. Mindenné válhatik az ember, nem lehet tudni miből lett és az ő érdemétől függ, hogy mivé lehet azután, míg eléri a földi létből való teljes megválást, vagyis a tökéletességet, mert ezt a halál nem adja meg s akkor más formában, esetleg, ha rosszul viselkedett életében, rosszabb formában kell folytatnia a létet.² De így, ha tökéletessé válik, akkor meg van az a reménysége, hogy végtelen sok fokozaton keresztül igazán csak az marad belőle, a mi örök

benne. Ez volt tanának az alapja és ennek alapján a legteljesebb lemondást hirdette mindenről, a mi földi, a legteljesebb szeretetet minden élő lény iránt, az állatokat sem véve ki, hiszen az mind egy család, a létnek egy-egy foka.

Dogmákat nem állít fel, hanem felállít erkölcsant, úgy hogy az ő vallása sokkal inkább filozofia és socialismus. Ez aztán kirí abból is, hogy ebben a hitben egyáltalában nincs meg más vallások rosszalása. Egyike a legrégebb buddhista feliratoknak azt hirdeti, hogy minden vallást egyformán kell tisztelni.

De van nekünk is egy nevezetes emléküink arról, hogy a buddhista hit ebben a tekintetben mily sokáig őrizte meg tisztaságát. A XIII. században, mikor a mongol khánok voltak a világ urai, azok buddhisták voltak és azok közé elment egy, a pápa küldötte szerzetes, belga ember Rubruquis Vilmos, a ki megírta az útját és iparkodott a khánt megtéríteni és erre a khán egyszerűen azt felelte neki, hogy hiszen az a vallás, a mely jót parancsol az embernek, mind egyforma, azt nem lehet elválasztani egymástól, az olyan, mint az embernek az öt ujjja, hogy csak együtt alkot egy egységet.³ A buddhismusnak tehát, hogy viszonyba hozzuk a magunk tárgyával, az a jelentősége, hogy az embert szoros értelemben világpolgárrá teszi nem abban az értelemben, hogy csak az emberiség tagja, hanem a világegyetem tagja lehet a legkülönbözőbb fokokon, a 127-ik pokoltól kezdve egészen a legfelsőbb mennyországig. Tehát az embert társadalomba nem helyezi, vallásilag éppen nem ápolja, emberileg pedig őt egészen

elkülöníti. Ezért van az, hogy a buddhismus a legkülönbözőbb társadalmakkal megfér, a legműveltebbekkel és legbarbárabbakkal, Chinában, Japánban ép úgy megvan, mint akár a kirgizek, a mongolok közt. A mi meglévő, azt elismeri, hiszen az okozatoknak a következtetése is szükséges, változtatni nem akar és innen van természetesen az, a mire bizonyára méltóztatnak gondolni, hogy a hol a buddhismus uralkodóvá válik, ott be kell hogy álljon a béke. A vallás sem fejlődött, az államok pedig mihelyt egyszer valahogyan megvalósították ezeket az eszméket, teljesen mozdulatlanul megmaradnak és az európaihoz képest süllyednek.

A másik az a vallás, a mely kiválóan a harcot testesíti meg, hogy békét teremtsen; ez Mohamed vallása. Ez az, a mely kezdő korától fogva nemcsak a hitnek fegyverével, hanem a hódítás kardjával is élt, a mely térítve hódított és hódítva térített, a melynél a szent háború egyike a legfőbb vallásos parancsoknak. Hiszen mi Magyarországon nagyon jól tudjuk, hogy mit jelentett a szent háború. De Mohamed is teljesen az emberiség egységének és a nemzetiségi különbségek értéktelenségének az alapján áll. Csak egy mondatát olvasom fel t. i. ő az Isten nevében beszél, úgy szól, mintha Isten mondaná ezeket a szavakat: «Halandók! mi alkottunk titeket embertől és asszonytól, mi népekbe osztottunk benneteket és törzsekbe, hogy az emberiség éljen köztetek. Az Örökkévalónak szemében az köztetek a legtöbbet érő, a legtisztább, a ki Őt legjobban tiszteli». ⁴ Vagyis az emberek között más különbséget, mint a hitet nem ismer el.

Annyira megy ez, hogy ő arab létére máshol a leg-erősebben támadja meg az igaz keleti kevélységet, az ősökre való büszkeséget, annyira megy ez, hogy egyáltalában különbséget nem tesz arab és néger közt.⁵ Sőt van egy mondása a mely szerint, ha két igazán jó ember be jut a mennyországba azok között egy bizonyára néger. Tehát az igazi világvallásnak ez a legfőbb elve megmaradt benne is.⁶

Arábiában azonban másként történt, mert itt mégis a vallás terjesztése politikai uralommal jár és pedig az araboknak politikai uralmával. Járt az ő műveltségi uralmukkal is, hiszen ami a mi középkori műveltségünkre a latin, az az egész keleti és afrikai műveltségre az arab, azzal a különbséggel, hogy az ott rangját jobban megtartotta, mint nálunk a latin, az maradt meg a vallás és a műveltség nyelvél is.

Ezért a nemzetek, mihelyt megtértek, megmaradván mohamedánoknak, egyuttal az arab faj uralma ellen fordultak és különösen ezen népek között a legnagyobb történeti multtal bíró Perzsia még vallásilag is elszakadt az arabtól, hogy nemzetiségét, önállóságát jobban kifejtse.⁷ Az a nagy perzsa irodalom, a mely a középkornak egyik leggyönyörűbb maradványa, épen a perzsa szellem feléledése által jött létre.⁸ De megtörtént ez máshol is, még az arabok maguk is részekre oszoltak, a szerint a mint városiak voltak vagy nomádok. A városiak egészen elismerték Mohamedet és tanát, a beduinok nem akarták elhagyni őseiknek büszkeségét.⁹

Ezek az elletétek megmaradtak és így történt, hogy

a khalifátus később tisztán papsággá vált, az egyes tartományok mind elszakadtak, a mohamedanizmus megmaradt, de igazán annyi birodalomra oszolva, a hány régi nemzet volt körében. Az egyesítés, a béke itt legkevésbé sem sikerült.

Menjünk át a harmadik ránk, nézve a legfontosabb vallásra, a keresztyénségre. Ez egyenesen, tudatosan prófétai alapon áll, a békét akarja megvalósítani. Krisztus ezekkel a szavakkal vesz búcsút utoljára tanítványaitól: «Béke veletek».¹⁰ Pál apostol megmondja az efezusi levélben, hogy a béke épen abban áll, hogy mindketten, zsidók és görögök egy hitet követnek.¹¹ Ha az első keresztyén közösségeket nézzük, megható képét nyerjük nemcsak az ájtatos, hanem bizonyos tekintetben a kommunisztikus vallásnak.¹² A szegénység, a közös munka, a közös vagyonnak a község kezébe való letevése, ez mind megvan benne; a mellett pedig megvan, a mit Pál apostol kezdett, a tudatos törekvés az ígét a pogányok között is elterjeszteni; hiszen a keresztyénség tényleg ezzel kezdődik. Ezen első berendezésében megy végbe, nagy vajudások közt, az elválás a zsidó hittől.

Itt látunk egy nevezetes, mindenkorra fontos történeti példát: mikép válik el a világvallás a nemzeti vallástól. Pál apostol tulajdon életében is megvan ez a kettészakadás, de végbe ment ez a belső átalakulás a többi népnél is és így a római birodalom kész hódításnak jelentkezett annál is inkább, mert ott nemzeti vallás már nem igen volt. Ha történetileg veszi az ember a keresztyénség nagy hatását, kezdő korának történe-

tét, azt látja, hogy igazi akadályok a keresztyénség elterjedésével szemben se nem Zeus se nem Jupiter, sem a gallus istenek, hanem kettő van; egyik a római államban a császárnak a numene, annak a tisztelete, a másik az a sokféle babona, a mely keletről elterjedt és más hiján elfoglalta a kedélyeket. Úgy hogy a III. században K. u. a mikor még nem volt bizonyos a keresztyénség győzelme, tényleg az uralkodó felekezet a római birodalomban — a mennyiben vallásról lehet szó — a perzsa istenségnek Mithrasnak kultusza.¹³ Magyarországon is több emléke van ennek. De ki volt víva a diadal. Róma keresztyén lett, keresztyének lettek azok a barbár nemzetek is, a melyek Róma világbirodalmát megdöntötték.

Ezeknél a népeknél valami nagy ellenállásra kevés kivétellel nem talált a kereszténység. Van egy elbeszélés Anglia megtérésének történetéből, a mely megvilágítja, hogy ezek a naiv emberek, hogy tértek át. Mikor eljő a pápától a missionárius, a király összehívja a főembereit és azt mondja: Jöttek Rómából szent emberek, a kik nekünk olyan dolgokról akarnak szólni, a milyenekről nem tudunk. Gondoljátok csak meg, hogy mi télen együtt vagyunk a jó teremben és mulatunk, egyszerre bejő egy kis madárka és leszáll, azután megint kimegy a teremből, nem tudjuk honnan jött, azt se tudjuk hova ment, de a míg itt van a jó melegben, jól érzi magát. Így a mi életünk is, nem tudjuk honnan jöttünk, nem tudjuk hova megyünk, de örülünk annak, hogy itt vagyunk és élvezzük az életet. Miért ne hallgassuk meg azokat az embereket, a kik arról is tudnak szólni, hogy hova me-

gyünk, mi lesz aztán velünk? A kereszténységnek ez a misztikus vonása volt az, a mely meghódította az emberiséget. Különösen a nők voltak azok, a kik mindenhol a pogány népek között úgy lépnek fel, mint a kereszténység előhirdetői és szószólói, a gyermekek is vonzódtak hozzájuk; a férfiaknál hatott hogy Rómából jöttek, Rómából, minden földi dicsőségnek, hatalomnak földjéről.¹⁴

Mikor mindezek a népek már megtértek, itt az ideje a teljes békének és ezt az egyház, a római császársággal egyetemben meg is akarta valósítani. Nincs is ige a melyet gyakrabban emlegetnének annál, hogy: béke.

Az a pápa, a ki legnagyobb volt valamenyi között, a kit mi úgy tekinthetünk, mint a harczias pápának a jelképét, VII. Gergely, egy formulát sem használ oly gyakran, mint azt, hogy: én békét és egyetértést akarok mindenkivel, első sorban pedig a császárral.¹⁵ Ez a hit meghódítja az embereket, rendelkezik eszközökkel papokban, szerzetesekben, hogy ezt a hódoltságot, ezt a szellemi függést állandóvá is tegye. Azon vademberek között, mert azok voltak az ököljog korában, a mi békét, jót, szelídséget, emberszeretetet lehetett behozni, az hozta be, és az egész szervezetet, ezt az összetartó központosított szervezetet, a melyre igazán Róma szelleme ütötte rá bélyegét. Megadta a világnak azt is, a mi eddig nem volt, egy legfőbb béke-birót. Mert a pápa, a ki az egész egyház feje, elintézi az egyes fejedelmek, az egyes országok közötti viszályokat, az egyes családok bajainak az vet véget és az egyes ren-

dek elnyomásának vagy lázadásuknak. Ez az a tekintély, a mely előtt mindenki meghajol.

Nézzük, hogy Szent Bernát, a ki nemcsak szerzetes, hanem tudós ember is volt és egyike a legszentebb, legjobb lelkű embereknek, hogyan szól a pápáról. Egy olyan levélben mondja ezt, a melyet III. Eugén pápához intéz, kötelességeire figyelmeztetvén a szent atyát.

«A pápa az igazságosság mintaképe, az életszentségnek fényes tükre, a kegyességnek egyetlen példája, az igazságnak előharczosa, a hitnek őre, a népeknek tanítója, a keresztyének vezére, az égi jegyes kebelbarátja, a klérus élő szabálya, a nemzetek pásztora, az esztelenek okossága, az elnyomottak oltalma, a szegények gondviselője, a nyomorultak reménysége, az árvák atyja, az özvegyek szószólója, a vakok szeme, a némák nyelve, az öregek támasza, a gonoszok réme, a hatalmasok ostora, a zsarnokok mennyköve, a királyok atyja, a törvények szabályozója, a föld tava, a világ napja, a magasságbelinek főpapja, Krisztus helyettese, az Úrnak fölkentje, Isten megbizottja, a ki azt a szerepet játsza a világban minden hatalmassal szemben, a mit Isten Mózesre bízott, hogy a Pháraó, a hatalmas uralkodó előtt, az ő jogait hirdesse.»¹⁶ Ily magasra emeli ez a férfiú, nem az embert, hanem a méltóságot, a ki az emberrel szemben teljesen fentartja a maga méltóságát, vagyis ez egyedül álló példa, hogy tisztán szellemi hatalomnak ilyen általános elismerésre, ilyen fensőségre lehessen jutni.

De az egyház a békét mégsem valósította meg; volt a fejlődésében más alkotó elem is. Meg volt benne a

harcz is és ha maga Krisztus tanította a békét és azt hagyta örökül, másrészt ő maga megmondta, hogy: én nem békességet hoztam, hanem háborút, én miattam az apa ellensége lesz fiának, az anya leányának, a hol egy tűzhely körül öten vannak, hárman ellenségei lesznek a kettőnek és ketten a háromnak.¹⁷ Ez megvalósult, de nagyon is megvalósult, azért mert ez a teljes hatalom, a melyet az egyház szellemiekben gyakorolt, arra vezetett, hogy ezt a hatalmat világiakra is rákényszerítse; megvalósult azért másrészt, mert a harc magáért a vallásért, a terjesztés ellenségeinek elnyomása végett, szentnek tartatott. Ott volt először a császárság, a mely a közfelfogás szerint szintén isteni eredetű és egyházi jogokat gyakorol. Hogy ezeket az egyházi jogokat is egészen a maga számára foglalhassa le, a mit megkövetelhet véleménye szerint, mint Szent Péter utódja, VII. Gergely a legvadabb, a legelszántabb háborút kezdi meg az ő pártfogójának, III. Henriknek fia ellen. Ő, a ki mindig a békét emlegette, most egy mondatot sem idéz annyira, mint Jeremiásnak azt a mondását: átkozott az, ki kardját visszatartja a vértől.¹⁸ Mással, mint világi eszközökkel, ezt a nagy egyházi eszmét megvalósítani nem lehetett és megkezdődött ez a küzdelem. Megtört belé a császárság, megtört azért, mert a pápa a többi nemzethez fordult ellene. Épen egy magyar uralkodóhoz, Gézához szól VII. Gergelynek az a levele, melyben kifejti, milyen az egyes országoknak állása a papsággal és a császársággal szemben. Akkor van az, a mikor Salamon német segítséggel még fenn akarja tartani a trónját, Gézáat azonban a

magyarok már megválasztották. Ekkor a pápa Gézát teljes oltalmáról biztosítván így szól: a te rokonod megfeledkezett arról, hogy Magyarország Szent Péteré és a német királytól veszi azt hűbérül, tehát királyból királyocská lesz.¹⁹ A szabadság, az önállóság szerinte csak abban áll, hogy csakis Szent Pétertől, a pápától függ az illető nemzet és erre törekszik teljes közvetlenséggel, minden egyes nemzetet, nemcsak a magyart, a francziákat, spanyolokat, dánokat ily közvetlen viszonyba akarja hozni a pápasággal épen a valamenynyire nézve veszedelmes más hatalomnak, a császárságnak a megdöntésére.

De mielőtt ezt tovább vinnők, meg kell ám azt is nézni, hogy az egyház maga miképen tekinti az egyes nemzeteket egyházi szempontból, a mely egységet, általánosságot akar. Hiszen a katolikus szó ezt jelenti. Az apostolok az államot elfogadták mint meglévőt, a melyen változtatni nem lehet, hiszen Isten rendezte be, meg is hagyják a teljes engedelmességet minden földi hatóság iránt, a mely Istentől van. De mikor a theologia teljesen kifejlődött, számot kellett adni maguknak arról is, hogy ez az elkülönült valami, ez a nemzet milyen helyet foglal el az egyház általános épületéhez képest. A theologia álláspontja, a melyet épen a legnagyobb középkori theologus fejez ki, Aquinoi Tamás a maga *Summa theologica*-jában, ez: A nemzetek különbözősége a bábéli templom építésének, tehát bűnös szándéknak a következése és így valamikép Isten büntetése is lehet, de az által, hogy viszont Isten az apostoloknak meghagyta, hogy minden nyelven szólja-

nak, ez által őket az eredeti egységre akarja visszahozni.²⁰ Vagyis az egységben megvannak a nemzetek is, mint egy régi, de bűnből eredt állapotnak a maradványai. VII. Gergely, mikor a cseh herczeg kéri tőle, hogy engedje meg a cseh nyelven való liturgiát, így szól: Mi ennek a kérelmednek semmiféleképen nem engedhetünk, mert azoknak, a kik gyakran forgatják, egészen világos, hogy a mindenható Isten, nem ok nélkül tette, hogy a szentírás sok helyen homályos. Azért hogyha mindenki előtt olvasható és látható lenne, talán megrovásban részesülné és elvesztené értékét. A közép-szerűek rosszul értelmeznék és tévedésbe jutnának, az pedig nem kifogás, hogy némely szerzetes ezt régebben megengedte, mert a kezdő egyház sokat elnézett, a mi később, a szent-atyák rendezése után, a mint a vallás nevedett, jobb megvizsgálás után kijavított.²¹ De ez az egyházi felfogás még nem is nagyon régen és épen Magyarországon igen világosan jelenik meg. Bécsben 1849 július 11-én tartottak püspöki zsinatot és akkor a következő határozatot hozták: «hogy a nemzetiség a pogányságnak az egyik maradványa és a nyelvek különbözősége, következése az Istentől való elválásnak és a bűnnek. Ilyen erősen soha nem mondta ki egyházatya, mint a hogy a bécsi zsinat kimondta, de megvolt legalább a theologiai alap és ezen az általános egységes latin nyelv uralma. Ne kicsinyítsük ennek a hatását. Úgy mint a görögből eredt a latin műveltség, úgy a modern a latinból, abból nyertek mintákat. Egy-szerre egy nemzet sem vált irodalmilag nagygyá a műveltségben és soha nemzet nem tartotta szégyennek

máshonnan meríteni. Tehát ebben a korban az ököljognak, a legvadabb szenvedélyeknek és legvadabb önértékek korában, akkor az egyház igen-igen nagy missiot töltött be, olyat, a milyent vallás be nem töltött addig: a nemzeteket nevelte nagygyá. Mikor aztán a nemzetek Róma mintájára államot képeztek, akkor kezdődik meg küzdelmük az egyetemes egyház ellen, először világi érdekből megkezdí Franciaország, megkezdí a francia király egyenesen, mint a római császárok jogutódja.

A XIV. századtól fogva az a nagy erkölcsi hatalom, melyet a pápaság gyakorolt és a melyet Szent Bernát olyan szépen kifejtett, a mit Aquinói Tamás száz évvel később még teljesen fentartott, nagyrészt veszendőben van. Mint a császárságnak, úgy az egyházi általános hatalomnak is a nemzetek lépnek a nyomába, azok a nemzetek, a melyek most már saját nemzetük érzésének, büszkeségének egy jelentékeny részét tisztelik abban az általánosságban, hiszen hozzá vannak mind kötve. A kik egy nemzet szentjei, azokat tiszteli az egész világ és nemzetiségüket, önállóságukat fentartja az, hogy mégis azok viselik külön gondját a magyarnak, németnek, olasznak vagy akár más külön nemzetiségnek.²²

Maga a reformáció is egyenesen nemzeti indokokból is indult ki. Már az eretnekségek, a melyekkel a pápaságnak a XII. század óta kellett küzdeni, nemzeti talajon fakadtak Provenceben. A husszitizmus tisztán nemzeti volt, egyúttal visszahatása a csehnek a német ellen. Luther a milyen erős szerzetes volt, annyira

erős német; teljesen elűtő azoktól a régi nagy theologusoktól, a kiknél az ember sohasem gondol arra, hogy azok nemzethez tartoztak; erre semmi nem figyelmeztetett. Kálvinban ez a vonás nincs meg. Az egyház belső küzdelme még inkább hozzájárul ahhoz, hogy az egyes nemzetek jobban elkülönüljenek egymástól, saját egyéniségüket kifejtsék. E küzdelmek után a béke úgy jött létre, hogy a felekezetek küzdelmében megtalálták az általános nemzetit, a mi egy nemzet tagjait mégis összeköti, a mely elfeledteti velük, mikor nemzetről van szó, azt, a mi őket elválasztja.

Ha már most a végső okát nézzük és alapját, miért nem birta az egyház teljesen elérni a célját, azt a következőkben fogjuk bemutatni. A szabadságnak, az emberi szabadságnak a legnagyobb veszedelme az, ha az egyházi vallásos meggyőződés és a politikai hatalom egy kézben van. Ha a kettő egymástól el van választva, a szabadságnak mindig van menedékhelye. S ez választja el Európát és műveltségünket Ázsiától, de az oroszoktól is, hogy itt kezdettől fogva épen a keresztény vallásnak alapjánál fogva, ez a kettő el volt válva.

Krisztus azon szavai szerint, az én birodalmam nem ebből a világból való, tehát sem a császár nem lehetett pápává, sem a pápa — noha ugyancsak törekedett rá — nem lehetett császár.²⁴ A harmadik ok pedig az, hogy ezen küzdelemben az egyes nemzetek kifejlődtek. Kifejlődtek már olyanokká, a melyeknek megvan a maguk kitünőségük, a maguk kiválóságuk. Azt a középkorban már ki is fejezték, kimondták, hogy az egyháznak három nagy erénye, vagy ereje, virtusa, három nemzet-

ben valósult meg. Itália bírja a pápaságot, az egyházi uralmat; Germania bírja a császárságot, az imperiumot, Gallia pedig a studiumot, a tudományt. Ez lép fel a XIV. századtól fogva mint külön hatalom, mint úgy egyházi, mint világi tekintetben szabad, önálló, saját célú hatalom.

Jövőre azt nézzük, hogy ez a hatalom, a műveltség miként áll a nemzetiséggel kapcsolatban.

IV.

A NEMZETISÉGEK ÉS A VILÁGMŰVELTSÉG.

Tisztelt hallgatóim!

A mint méltóztatnak látni, a világállam és a világvallás, mindkettő elvégezte missióját. Elvégezte Róma úgy is, mint a világ meghódítója, úgy is, mint a világ megtérítője. A modern nemzetek azonban ettől a változástól belsejökben épen maradtak és míg a régi nemzeteket a világvallás és a világállam szétbontotta alkotó részeire, megsemmisítette, addig a modern nemzeteket bizonyos tekintetben még meg is erősítette. A magyar történelemből talán módunkban lesz ezt világos példával bizonyítani, hogy miképen volt ez lehetséges és mennyiben különböztek ezek a népvándorlaskori nemzetek az ősi nemzetektől. De azért mindkettőnek óriás befolyása volt minden egyes nemzet életére, nemcsak az által, hogy institutiókat honosított meg, világiakat és egyháziakat a régiek helyébe, hanem még sokkal mélyebb ennél. Az t. i., hogy minden nemzet előkelő osztálya nemcsak a nemzethez volt tartozó, hanem sok tekintetben sokkal közelebb állott más nemzetbeli ugyanolyan foglalkozású és célú társához, mint a saját nemzetbeli más foglalkozású, más célú honfitársához. Vagyis az egyház, a mely mindenhol egyenlő mó-

don, egyenlő törvények szerint jár el és minden országban az első rendet képezte, első sorban mégis egyházi volt és csak másodsorban francia, magyar vagy angol. A kettőt iparkodtak összeegyeztetni, de világos, hogy kétféle kötelesség volt és az egyháznak a nagy reformja VII. Gergely idejében épen abban állott politikai tekintetben, hogy az egyház lehetőleg kevésbé legyen lekötve világilag az országnak. A híres investitura harcznak ez a jelentősége. A lovag első sorban egy olyan rendnek a tagja, a mely a kereszténység minden országára kiterjed. Hogy erre egy példát mondjak, mikor Magyarország létrejön az első lovagrend Róbert Károly idejében, két nagy kötelességük van: először a királyt mindenképen védeni, másodsor az egyházért küzdeni.' De továbbá még a polgárság is nem ahhoz a nemzethez van lekötve első sorban, a melynek kebelében él, hanem a rendhez, a munkának egyetlen szabályozott, szervezett rendjéhez, a mely akkor existált. A francia polgár sok tekintetben közelebb áll a flandriaihoz, a némethez, de még az angolhoz is, mint a tulajdon nemzetebeli lovaghoz.

Ezen nagy hatásai az általános eszméknek és institúcióknak minden egyes országban észlelhetők, kivétel nincs és így nem csuda természetesen az sem, mikor az egyik országban ép úgy, mint a másokban is látunk összetűzést. Vagyis a nemzeti szervezet még nem elég erős arra, hogy valamennyi tényezőjét magába olvassza, egészen a magáévá tegye. Ez a középkori nemzeteknek egy általános vonása — tovább megyek — még a királyokban is meg van ez. A király sem tartozik min-

dig a nemzethez. Angliában a legtöbb bajt alkotmányos tekintetben az okozta, hogy a király francia udvarral veszi magát körül, francia tanácsosokkal. Magyarországon az Árpádok kihalása után igen kevés kivétellel ugyanez az eset. Németországban a német történet a Hohenstaufok idejétől fogva a római császárság megszüntéig abban áll, hogy az egyes császár a maga és a császári dynastiák inkább a saját házi hatalmukkal törődtek, mint az egész nemzettel. Ezek tehát mind olyan dolgok, a miket tudnunk kell, hogy megértsük a különbséget a középkori és modern nemzet között.

De a nemzeti szervezetnek a legbensőbb velejét ezek nem érintették. Mert miben áll a nemzetnek a karaktere, az egyénisége? hogy más lévén minden nemzetnek külön-külön történeti fejlődése, működése, más lévén a feladata, mindegyikben külön-külön észjárás fejlődik ki, más szempontból nézi a világot és ha egyazon dolgot cselekszi is különböző nemzetbeli ember, másféleképen végzi ezt. Tehát ehhez nem nyúl sem az államforma, sem az egyház. De igenis, a mi az észjárást illeti, a gondolatok, az érzelmeknek a vezetését, abban a tudománynak, a műveltségnek jutott az első hely. Hiszen a mit a tudomány kieszel, az ezer meg ezer csatornán át jut mindig lejjebb és lejjebb, míg a népnek minden rétege kiveszi belőle a részét. A gondolkodást ez változtatja meg leginkább és ha van valami tényező, a mi az egyes nemzeteknek az egyéniségét valóban veszélyezteteti, az nem lehet más, mintha valamennyien egyformán gondolkodnának és éreznének.

Már pedig az új-kor elején az az állapot várható,

sőt bizonyos tekintetben be is állott, hogy azok az egyes nemzetek, a melyek a római államnak és az egyháznak szárnyai alatt bizonyos önállóságra fejlődtek, épen műveltségben, tudományban teljesen egyek lesznek. Anynyira egy és általános lesz a műveltség köztük, hogy minden nemzetit sokkal inkább képes lesz elnyomni, mint arra képes volt akár a római állam, akár a római egyház. Maga az egyházi tudomány főkép a középkorban erre nem volt képes, mert az mégis kiválóan csak egy rendet foglalkoztat. De mikor világiasabbá kezd lenni a tudomány és a műveltség, akkor sokszorosan nagyobbá válik a veszély. Már pedig épen az újkor elején történt az a nagy fordulat, hogy az addig csaknem tisztán az egyetemre szorított egyházi irányú tudomány, a mely az emberi ismereteknek határát egyházi, vallásos szempontok alá iparkodott vonni, világivá válik és nem nemzetivé, hanem általánossá, mert egy tudomány és egy műveltség uralkodik akkor, a régi Hellasnak és Rómának a megújulása.

A renaissance Olaszországból indult ki, de sokkal gyorsabban, mint bármilyen ily előbbi nagy mozgalom, átterjed minden európai országba. Hiszen a XV. században Mátyás király teljesen befolyása alatt áll; de elhatott Angliába, elhatott Skandináviába, elhatott Lengyelországba is. Ez a műveltség abban állott, hogy a mit akár szellemi, akár politikai tekintetben a régi Róma meg Görögország létrehozott, az örökbecsüvé, mintává váljék minden későbbire nézve, a mihez hasonlíthatót azóta létrehozni nem lehetett. Hogy csak egy példát mondjak arra, hogy mennyire uralkodott ez a

képzelet az embereken: mikor Mátyás királylyal arról beszéltek, hogy kik a nagy hadvezérek vagy államférfiak, ő egyszerűen azt felelte, hogy bizony azóta nem volt senki, a kit hasonlítani lehetne Nagy Sándorhoz, Scipióhoz, Cæsarhoz; ő rá nézve sem Nagy Károly, sem Szent István, sem Nagy Lajos nem exisztálnak, összehasonlítva az ó-kor nagyjaival.² Irodalmi tekintetben kit lehetett hasonlítani költői tekintetben Horatius-hoz, bölcséleti tekintetben Platonhoz, vagy Aristoteleshez! Vagyis arra a tudatra jönnek az emberek, hogy az egész fejlődési menet Róma óta, visszaesés, hanyatlás és egyedül az állíthatja helyre a tudományt, hogy megint ott kezdik, a hol Róma elhagyta, nem is kell újat hozzátenni, hisz arra ők nem is képesek. A mint tehát az egyház a paradicsomot tanította mint rég elmúltat a tökéletesség gyanánt, vagy a mennyországot, Isten országát a jövőre nézve, úgy itt is a múltban van az ideál: a klasszikusok; a földön jövőben nincs. Ebben különbözik is az egyházától. Latinul írt akkor mindenki. Ha prózában írt, iparkodott Cicerót, történetben Livium vagy Tacitust; ha verset írt, Vergiliust vagy Horatium utánózni, de hogy ezeket felülmúlja, ki gondolt volna arra? De nem is mulhatta felül és épen ebben áll a dolognak a lényege és ebben áll az, miért vált a renaissance csak a képzőművészetek terén különbbé, mint a mielőtt a rómaiak vagy görögök alkotni tudtak, de az irodalom és tudomány terén nem. Mert az a holt anyag, az a kő vagy festmény, az követi az alkotónak az inspirációját, a lelkét, az eszét teljesen. Az a régi római nyelv Horatius ajkán élt és élt a görög nyelv

Platonnak a mézés ajkán; de hiszen ezek az emberek más nyelven tanultak gondolkodni és érezni, viszonyaik mások voltak, azt ők latinul nem tudták kifejezni a mit valóban éreztek és ha ki akarták fejezni, oly frázist kellett találni, mint a milyent Cicero használt, avagy Livius, a mi nem illett tehát egészen rá. Már pedig tud-e az ember önálló lenni, tud-e alkotó, genialis lenni más nyelven, mint a melyen gondolkodik, mint a melyen érez? S ebből az következett, hogy a renaissance irodalma, a melylyel igen sokan foglalkoznak és méltán is foglalkoznak vele, mert olyan szép másodvirágzás, csak egyetlen-egy elsőrangú munkát teremtett: Morus Tamás Utopiáját. (Ha megköveznek is, mégis kimondom.)

Ellenben a hatása óriási nagy volt, vagyis az illető embereket, a kikben megvolt a gondolat, az eszme, oly formára tanította és bizonyos tekintetben oly tartalommal is látta el, a mely eddig honi nyelvükön nem volt. Mintául szolgált tehát a nemzeti irodalomra nézve, a római és görög úgy, a mint az állam dolgaiban is feltámadt. — S ezért az a különös, hogy a renaissancze nyomán nem lép fel új Róma és Görögország, de minden egyes nemzetnek litteraturája attól fogva erősödik. Ezt pedig másból származtatni nem lehet. Volt ugyan eddig is nemzeti költészet, de a szerelmi dalok nem jutottak napvilágra, azokat lovagok és troubadurok énekeltek nőkhez és az énekek mindig nemzeti nyelvűek voltak. Nálunk is a pogány hősöknek dicsőségét magyarul zengették, de az kevés tartalom volt, műveltség dolgában szegény ahhoz képest, a mit a görögök és

rómaiak vittek be. És innen van az, hogy az azok nyomán Olaszországban először azután Spanyol-, Franciaországban, Angliában kifejlődnek a nemzeti litteratúrák. Hisz a nélkül nem érthetnők meg Dantét, sem Don-Quixotét, sem Shakespearet. Hiszen az illető nyelvnek ezt a gazdagságát, minden hangulatnak, minden érzületnek ezt a kifejezését csakis annak köszönheték, hogy előbb görögül és latinul tudtak az illetők és olvashattak görögöt és latint. De nálunk is Mátyás király idejében nem írnak magyarul, hanem az utána való emberöltőn ugyancsak kezdődik a magyar litteratura, az pedig nem ok nélkül történik, hanem épen azért, mert talált formát és megfelelő anyagot is. Minden nyelv csak az ilyen fejlett nyelvekkel való érintkezés által jutott önönmagának, gazdagságának tudatára. Ez a műveltség pedig, görög — római eredeténél fogva, nem is lehetett más mint teljesen világi és így bizonyos tekintetben az egyházzal, a vallással is ellenkező.

A renaissance emberei az elsők, a kik két világhoz tartoznak, a kik a vallásban nevelkednek, a keresztyén valláshoz tartoznak, iparkodnak azt fentartani, de a kiknek egész gondolkodása pogány. Ő náluk Isten és Zeus körülbelül összeforr. Ők továbbá annyiban is hasonlók a régi görög írókhoz és filozofusokhoz a kiket folyton említenek, hogy hazájuk nincs, az egész világ a hazájuk. Különben hogy jutott volna annyi olasz Mátyás udvarába, hogy töltötték volna meg ép úgy vagy még inkább a német, franczia és angol udvarokat? Ott van a hazájuk, ahol tudományukat, műveltségüket megbecsülik és így a műveltség haladásával az egyre

terjed. Az ő szemükben az egyes nemzetnek absolute nincs már jelentősége ; bizonyosan nagyot néztek volna, ha meggondolták volna előre, ha sejthetik, hogy az ő latinságuk és görögségük milyen gyümölcsöt teremnek.

De a renaissance más irányú is volt : azzal, hogy a görök és római világfelfogáshoz visszatérnek, azt tartják egyedül döntőnek, egyuttal megújítják a rationalismust is, vagyis az emberi értelmet tartják a legfőbbnek a világ intézésében, ezt tartják minden egyes kérdésben a birónak, annak, a mi után a gondolkodásnak és az életnek igazodnia kell. És a mint a középkorban az egyházi tudomány magába foglalta a világit és a saját szempontja szerint alakította azt át, úgy most bizonyos tekintetben racionálissá válik az egyház is. Az egyházi tudomány — s különösen a jezsuitáknál volt ez meg — minkenképen iparkodott intézkedéseinek, törvényeinek racionális voltát kimutatni.³

A filozofia pedig a XVII. századtól fogva, Descartesen kezdve teljesen és kizárólag ennek mondható ; ha pedig racionális, azon eredményre kellett jutnia, mint Görögországban és Rómában. Az egyes emberek közötti különbséget kevésbe venni, a lehető legjobb alkotmányt keresni, a mint ezt Platon tette és a XVI. században megtette Thomas Morus az Utopiájában ; továbbá iparkodni kellett arra, hogy mivel az emberiség egy és egységes test-vér, létrejöjjön a világ békéje is. Nemcsak az állam és az egyház iparkodott ezt megvalósítani, hanem a tudomány is. Épen Descartes korában jó létre a világbékéjének első racionális terve, a mit nem kisebb ember dolgozott ki, mint IV. Henrik

francia király, t. i. hogy legyen Európában tíz királyság és öt köztársaság örökös szövetségben egymással, úgy hogy a királyok úgy látogathassák egymást, mint privát emberek, ezeket soha semmi háború ne zavarja meg, de a pogány ellen összetartsanak és azt közösen űzzék ki Európából.⁴ Hogy miképen gondolták megvalósíthatónak az is mutatja, hogy racionális, csakis nemzeti alapon áll. Körülbelül ő úgy gondolkodott, a mint ki is mondta, hogy minden királynak meglegyen a maga nemzete, de a mi aztán francia, az az övé legyen. Vagyis a nemzetiség már oly erősen kifejlődött, annyira azon mult minden, a mit elértek politikai és más téren, hogy még az emberiség legfőbb kérdését sem lehetett nélküle elintézni, hanem az elintézés oly módját kellett keresni, a mely épen a nemzetiségnek megfelelő legyen.

Száz évvel később 1713-ban Bernhardin de St. Pierre abbé szintén felújította ezt az eszmét és már egy állandó európai diétát akar alkotni, a melyen 19 követ van jelen állandóan, különböző fejedelmektől, a kik örökös szövetségben állanak egymással, a kik közös erővel nekirohannak annak, a ki bármiképen meg akarja szegni a szövetséget és a kik közös erővel tartják fenn a határvédelmet a nem a szövetséghez tartozó más államokkal szemben. Tehát az emberiség egységének és az egész világ békéjének a gondolata is minduntalan is felmerül századról-századra. Saint Pierrenak gondolatát tovább fejti még a XVIII. század közepén Rousseau. A XVIII. század végén legteljesebben kifejezi Kant, a ki azt mondja, hogy olyan Confœderatiót

lehet csak alkotni, a melynek minden egyes művelt állam tagja, és hogy bár világpolgári jogot adni nem lehet, de mégis szükséges, hogy minden polgárnak más államban legyen vendégjoga, hogy megbecsüljék, tiszteletben tartsák ott is emberi voltát.⁵ Irtak utopiákat is, a XVIII. századból van egy nevezetes álomkép 2440-ből, Merciertől,⁶ ebben már benn van, nemcsak az örökös béke, hanem japáni-perui ember is Párisba jött, ott polgárjogot nyert és viszont. Az emberiség teljes egysége: nemcsak az európaié, hanem az egész emberiségé.

A XVIII. század filozofiája a megújított de sokkal erősebb renaissance és pedig azért sokkal erősebb, mert a nemzetek ezen kétszáz év alatt roppant nagyot haladtak. Az az egész haladás, a melyet az emberiség az egyes nemzetek munkája által addig véghezvitt, lehetővé tette a további haladást, sőt szinte beláthatatlan perspektívát nyújtott arra, hogy hova juthat az emberiség, ha még jobban a ratio útján jár és így halad. Az a meggyőződés, hogy a világ halad, az emberiség gondolkodásának, ennek a kornak, ennek a filozofiának a gyümölcse. Addig egyházi és világi tudomány egyaránt a múltban látta emberileg véve a tökéletest. Még a görögök, a rómaiak is a világ elejére tették az aranykort.⁷ Ez az első kor, a mely minden előbbi államot kevesebbnek kezdett tartani, mint azt, a melyben ők élnek. Voltaire ezt igen egyszerűen kifejezte azt mondva, az egész trójai háború nem ér fel egy potsdami vakparádéval. De mikép jutnak oda, mikép érik el a teljes tökéletesedést tisztán világi eszközökkel, mert hisz ez

a probléma? Mert ha a renaissance vallásilag legalább is közömbös, a XVIII. század filozófiája egyenesen az egyház ellen fordul, még vezetői közül az is, a ki igazán a belső hit embere, Rousseau, még az is kimondja a Contrat Socialban, hogy az emberi társadalom szempontjából a mai vallás oly rossz, hogy teljesen felesleges azt bizonyítani is.

Tehát tisztán világi értelemben kell eljutni a tökéletesedéshez, az egész emberiség műveltségéhez és boldogságához, ennek az útja a felvilágosítás, hogy minden egyes ember belássa, hogy mi a közjó és arra törekedjék; ennek az útja az, hogy a kormányok is a filozofia után induljanak és a közjót vegyék alapul. Ebben a tekintetben, akár mennyire is eltértek, mind megegyeznek. Nem egy emberről szól, nem egy nemzetről, hanem az egész emberiségről, azt a törvényt keresi, azt a jogot, azt a köteleességet, a mely minden egyes emberrel közös. És a főczélnak épen az erényt tartják, azt az erényt, a mely a nemzeti és egyes emberi köteleesség érzetének következése és a mely az ő felfogásukban körülbelül oly távol áll a vallásos erénytől, mint a hogyan a római virtus távol állott a vallásos erénytől. Tisztán világi ideálok, politikai eszközök által elérhetők.

Ezt a tant vallotta a XVIII. század második felében Európában mindenki, nem volt ebben különbség nemzet között, a muszka ép úgy, mint a skót, vagy a spanyol, vagy a magyar. És ekkor, a mikor a világiak közt is elterjedt már a műveltség minden országban, ekkor történt meg végleg a harmadik szakadás, vagyis, hogy

műveltség dolgában is elszakadnak az előkelők a néptől. A legvilágosabb példát látjuk abban, hogy Nagy Friderik a németeknek büszkesége megvetette a németet, minden izében francia műveltségű volt, külön értekezést írt arról, hogy a német nemzet soha nem bír majd rendes literatúrára szert tenni. Nálunk Magyarországon, a ki művelt ember volt, német és francia műveltségű volt. A francia ember angol volt, viszont az angol előkelő műveltség nagyrészt francia. De az körülbelül mindegy volt, hogy milyen nyelven beszélt és milyen nyelven gondolkodott, hiszen Voltaire, Rousseau és másoknak a szava volt a szent írás.

Megnéztem, hogy azon kornak nagy tudományos gyűjteménye a nagy «*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences des arts et métiers*» szerkesztői Diderot és D'Alembert, miképen fogják fel azt a szót, hogy «nemzet». Azt mondják, hogy a nemzet egy nagyobb népcsoport, a mely többnyire közös vallásban, közös erkölcsben, egy bizonyos területen él és egy kormány alatt áll. Ez az egész, a mi a nemzetről szól, holott pedig a legkisebb kérdések is lapokat foglalnak el; ez öt-hat sorban el van intézve. És mégis az igazi, lehet mondani modern nemzeti gondolkodásnak és felfogásnak ez a kor volt öntudatlanul a szülőanyja. Mert ha minden ember egyenlő, a hogy akarják; ha a mint Rousseau egyenesen kifejti, a többség a döntő; ha, a mint Montesquieu oly szépen levezeti, a törvényeket a közjólét szabályozza; ha az emberek szabadok, akkor a felség, a törvényhozás hatalma nem egyes embernél van, hanem a nemzetnél. Hiszen akkor

minden politikai, minden társadalmi, de minden vallásos kérdésben is épen azok döntenek, a kiket sem egyház, sem állam, sem műveltség még a nemzettől el nem térített. És nevezetes az, hogy épen Rousseau, a ki az általános emberi ideát olyan szépen tudta kifejezni, először fejti ki, hogy mi a nemzeti ideál.

Mikor Lengyelország bukófélben volt, hozzáfordult több lengyel úr azzal a kéréssel, hogy alkotmányt szerezzen az országnak, hogy ő mentse meg Lengyelországot, s erre Rousseau írt egy értekezést Lengyelország alkotmányáról: *Considerations sur le gouvernement de la Pologne*. Lényegét összefoglaljuk abban: manapság nincs már franczia, német, spanyol, még angol sem, akármit mondanak, csakis európaiak vannak, mindannyinak egy az izlése, egy a szenvedélye, egy az erkölce. Mindegyik egyformán a pénzt és az élvezetet keresi. Egyiket sem nevelték nemzeti formára valami különös intézkedés által. Ezért azt mondja, a nevelés az, a mi a nemzetet teszi; a gyermeknek minden izében lengyelnek kell lenni gyermek korától fogva, nem szabad másra tekintettel lenni, csakhogy lengyel legyen. Húsz éves korában már teljes lengyel és az is marad teljes életében, más irányadót, mint a hazafiságot magára nézve nem fog ismerni, és ez a hazafiság át fog aztán öröklődni nemzedékről-nemzedékre és ez a közös nevelés által létrehozott és egyre erősödő hazafiság, ez fogja Lengyelországot megmenteni, biztosabban bárminő hatalomnak közbevetésénél, biztosabban a legjobb törvényhozásnál is.

Tehát mikor arról van szó, hogy egy nemzet, a mely

valamikor nagy szerepet játszott és a mely saját bűne által vesztette el önállóságát, vált zsákmánynyá, hogy ez a nemzet helyre álljon: akkor a filantróp, az, a ki az egész emberiség érdekét nézi, ennek a nemzetnek a megmentésére gondol, és ezt a megmentést nem látja másban, mint a nemzeti gondolkodásnak, nemzeti érzésnek legnagyobb kizárólagos fokára való emelésében; abban, hogy ennek az általános műveltségnek meg kell szűnnie és ennek a helyébe kizárólagos nemzeti műveltségnek kell lépnie.

Nekünk magyaroknak nem volt Rousseauunk, de volt II. József császáruk, a ki ugyanazt a szolgálatot tette és nagyobb eredményeket ért el, mint Rousseau. Mert éppen mikor előkelőink egészen más műveltségi körhöz tartoztak, akkor a német nyelvet akarta behozni a kormány, az iskola, az igazságszolgáltatás nyelvéül a latin helyett, mert addig latin volt. Csaknem minden államban megmaradt a középkornak és a renaissancenak ez az emléke, de a legerősebben megmaradt a lengyelek-nél és Magyarországon. Most nem egy közömbös, hanem egy idegen, ellenségesnek nézett nyelv uralma következne helyébe. Ez tette a magyart ismét magyarrá, ez hozta létre azt, hogy a legnagyobb uraknak is a köznép erejéhez, a meg nem tört hazaszeretetéhez, nemzetéhez való ragaszkodásához kellett fordulnia és ezen korra gondolva, mondhatta gróf Zay Károly 1844-ben Széchenyivel szemben, hogy a magyar nemzetiséget nem a valóságos belső titkos tanácsosok és nem a vitézlő rendek lovagjai mentették meg és tartották fenn, hanem a szegény jobbágy emberek és

a protestáns papok. Vagyis minden egyes országban, kivéve talán Angliát — ott ezt nem lehet ennyire követni, épen azért, mert az angolnak nemcsak a függetlensége, hanem a suprematiája sem jött kérdésbe — az általános emberi szabadságnak, a nép jogának kincse, nemcsak az általános emberi gondolatot és érzületet, a filantropot nemesítette, hanem megnevesítette minden egyes nemzetnek az érzületét. Lehet mondani, a francia akkor lett nemzetté, abban az értelemben, hogy a ki nem tartozott addig hozzá, az udvar, az előkelő, az egyház azt a revolúcióban eltasztotta magától, megsemmisítette vagy magába forrasztotta.

A francia forradalmat nem szabad úgy felfogni, mintha az általános emberi ideák szolgálatában állna csak, épen úgy áll a nemzeti, a francia nemzeti ideák szolgálatában. És mikor ez a francia nemzeti ideál megvalósul, mikor a «nagy nemzet», a melyet Bonaparte Napoleon hangoztatott először 1799-ben, ránehezedik a többi európai nemzetre, akkor épen úgy mindegyik nemzet független, önálló nemzet akar lenni, mint a francia. A nemzetiségek kérdésének gyökere a francia forradalomban van. S az első nemzetiség, a mely igazán a filozófiai, a morális feladatát megértette, épen az volt, a mely legjobban érezte a francia uralom súlyát: a német.

Soha azóta a nemzetiségnek a lényegét oly szépen, oly hatással nem fejtették ki, mint Fichte épen mikor politikailag egészen megbukott Poroszország, a német nemzethez intézett beszédeiben.⁸ Kifejti ő ebben,

hogy milyen kincset bír minden ember nemzetében, hogy ez az, a mi a legrégibb nemzedékeket összeköti a még meg nem születettekkel; hogy minden egyes ember, a ki becsületben tartja őseit, és azt akarja, hogy különbek legyenek nála ivadékai, kell, hogy dolgozzék nemzetének. Nem szabad ez alól visszavonulnia akár vallásos, akár más szempontból, ennél magasabb kötelesség nincs és nemcsak gondolkodni és elmélkedni, hanem *tenni* is kell.

Igy azt a különös látományt élvezzük, hogy a mi világi műveltségnek készül és indul a XVI. századtól kezdve a XVIII. század végéig — mert az az eredeti szándék, hogy ez közös gondolkodásba, közös érzésbe olvassza mindazt, a mi az emberekkel közös, a mi emberekké teszi — ugyanez azt eredményezi, hogy az egyes nemzeti műveltségek politikailag, kulturában, karakter dolgában mind jobban előtérbe lépnek. Azok a nemzetiségek, a melyek a XVI. század elején ifjúkort értek el, megszabadulván a közös állami és egyházi formáktól, azok a XVIII. század végén férfiak lettek abban az örökös küzdelemben, a melyet mind-egyiknek külön végig kellett vívni szabadságáért, önállóságáért, azért, hogy a népnek is joga legyen. A morális alapja ennek a küzdelemnek épen az, a mely a XVIII. század végén válik világossá. Az eddig elért «haladás» nem az egész emberiség műve, hanem az egyes nemzeté; nemzetnek hátramaradni nem szabad, mert az elvész, barbárrá lesz, azt megcsalják, letiporják, barbárnak nézik, tehát egyformán kell haladni.⁹ A nemzet haladása, minden egyes ember közreműkö-

dése, ebben a haladásában, utolsó instanciájában az egész emberiségnek válik javára, semmi más biztos módját a haladásnak még eddig nem találták.

A XVIII. század tudománya nemcsak felakarta világosítani az embereket, hanem fel is akarta melegíteni. Nemcsak értelem, hanem szív dolgában is gondolkozott a közjóról. A legszegényebbről való gondolkodás az is ott van minden filozófiai munkában; a politikai, műveltségi ideál mellett ott van a sociális.

Jövőre azt nézzük, hogy az akkor kezdődő és azóta kifejezett sociális gondolkodás minő viszonyban áll a nemzetiségi ideállal.

V.

A NEMZETISÉGEK ÉS A SOCIALISMUS.

A XIX. század elején az emberiség oly magas fokot ért el általános fejlődésében, a minőre az előtte való történet példát nem mutat. Említettük már, hogy a római császárságnak és műveltségének foka oly magas volt, hogy például és mintául szolgálhatott a későbbi koroknak és hogy ez a túlsúly tényleg csak a XVIII. században szűnt meg. Ha pedig az okát keressük ennek, miért jutott a modern civilizáció magasabb fokra a klasszikusnál is, abban találjuk meg, hogy míg a régi civilizációban az emberiségnek, a nemzetiségnek és az egyéniségnek nagy történeti tényezői egymás ellen küzdenek és egymást lerontják, addig a modern civilizáció ezt a hármat egyesíteni bírta, úgy hogy mindegyik a másik mellett és a másik által lehetőleg szabadságban fejlődhessen. Az egyes nagy nemzeteknek, a vallásrendszereknek és ezeken belül a kiváló egyéniségeknek küzdelme még jobban előmozdította a haladást, mint a római imperiumnak magasröptű, humánus, de mindent egy színvonalra helyező összeolvasztása. A XVIII. század végén, a francia revolutio korában, a mint láttuk, azon gyönyörű kilátás előtt állott az emberiség, hogy a szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek eszméi

uralomra jutva, egyesítik az összes nemzeteket, az egyes embereket; hogy az a műveltség, a mely a XVI. század óta folytonosan világi alapon kifejlődött, egyaránt osztályrészévé váljék minden nemzetnek, a minthogy azt a nemzetek valamennyien be is fogadták és a modern irodalmak azon alapulnak.

A XIX. század mégis egészen más fejlődésű. A század elején Goethe, a kit igazán úgy tekinthetünk, mint a kiben nemcsak ennek a kornak, hanem minden kornak a műveltsége a legjobban megtestesült, egy beszélgetésben kifejtette, hogy ő a nemzeti küzdelmeket, a nemzeti gyűlöletet egyáltalában nem érti, és egyáltalában nem értheti, nem is oszthatja. Hogy gyűlölhetné ő például a franczia nemzetet, a melynek műveltsége oly nagy részét köszöni? Hozzá teszi azt is, hogy egyáltalában a nemzeti gyűlölködés annál erősebb, minél alacsonyabb fokán áll a műveltségnek az illető osztály és annál gyengébb, minél magasabbra emelkedett. Ő elképzel egy olyan esetet, a mikor mindenki a más nemzet emelkedésén úgy örül, mintha tagja volna annak és annyira szívére veszi annak hanyatlását, mintha hozzá tartoznék. Ő, a maga részéről, azt mondja, hatvan éves korától fogva már így gondolkodott'. Hát bizony az általános műveltségnek ez a követelése, valljuk meg, a XIX. században épen nem teljesedett be. Hanem létrejött és pedig egyenesen a forradalomnak és a Napoleonnak hatása alatt, a forradalom azon tanítása következtében, hogy a nemzet ura sorsának és Napoleon példája következtében, a mely a többi nemzetet a nagy nemzet alá akarta hajtani, létrejött a nem-

zetiségeknek olyan küzdelme, oly gyűlölködése, a milyennek addig a történet még nem mutatta párját. A XIX. század politikai története nagyjában a nemzetiségek küzdelmének története, és minthogy ebben a küzdelemben oly nemzetiségek is részt vettek, a melyek még nem igen haladtak a műveltségben és a melyeknek az összes argumentumuk az erő, az erőszak, a többség lehetett, azért ez sok tekintetben bizony visszaesést jelöl. Európa keleti részében, a hol a nemzetiségek nem alakultak annyira ki, visszaesés történt az előbbi korszakéhoz képest. Úgy hogy Grillparzer, a ki Goethe iskolájához tartozott, igen keményen mondta ki a véleményét arról az útról, a melyet az emberiség most megtesz. Von Humanität, durch Nationalität zur Bestialität. De volt oly gondolkodó is, a ki mindjárt a század elején felfogta a nemzetiségi kérdésnek egész jelentőségét, egész nevelő hatását, egész az emberiség tökéletesedésére vonatkozó döntő erejét, Fichte, a kiről már szólottunk.

Fichte azon művének, a melyet 1800-ban írt és a melyről ma bővebben szólunk, a befejezésében azt mondja, hogy a következő fejlődés abban fog állani, hogy a nemzetek mindent lefoglálnak maguknak, minden nemzeti lesz a világon, csak egy marad nemzetközi: a tudomány, azt nemzetivé tenni nem lehet és a jövő története abban fog állani, hogy minden egyes nemzet iparkodik lehetőleg leginkább elsajátítani azt is, a mivel a másik előbbre haladt, az érintkezésük voltaképen erre fog szorítkozni, de minden más tekintetben a nemzet teljesen zárt egész lesz.²

Hát bizony ez a nagy gondolkodó sem látott előre, hogy mi fog következni, mert most a XX. század küszöbén egy igen különös jelenséget konstatálunk a XIX. századra nézve, a mely a legjellemzőbb és a legfontosabb vonása a nemzetiségi kérdésnek ezen előtérbe lépése mellett. Ezt röviden így fejezhetjük ki. A modern nemzetiség a maga nagyságában, hatalmában, az egész emberiségre nézve való hatásában úgy fejlődött ki, hogy azok a rendek és osztályok, a melyekben az általános emberi volt kifejezve, a nemzethez csatlakoztak és így a nemzetnek izolált volta megszűnt. Először az egyház, a világvallás képviselője, másodsor a nemesség, a lovagság, az általános középkori állam, világállam képviselője és harmadszor a művelt polgárság, a melyet a nemzet zömének szoktak tekinteni és a melyet a világműveltség nyert meg, de csak azért, hogy a nemzeti műveltségnek tegyen szolgálatot. Ezek tehát a nemzethez tartoztak, a mi előbb nem volt, legalább ily mértékben és ily kizárólagosan nem. Ellenben épen az az alap, a melyen a nemzetek felépültek, a sok névtelen munkásoknak az alapja, a negyedik rend, az készül elhagyni a nemzetet magát és nemzetközivé lenni. Erről, a mi egyáltalában a XIX. századnak egyik legfontosabb és legmeglepőbb mozgalma, fogunk ma szólni.

Az előbbi mozgalmak, a melyekről iparkodtam eddig valamelyes képet adni, a nemzet, az egyes nemzet tulajdonává tették az állam formáját, a világvallást, a világműveltséget, vagyis a szellemi munkát. Az anyagi munka az államalkotó és nemzetalkotó törekvésekben a XVIII.

századig érvényre nem jutott. Nem jutott érvényre nemcsak tényleg, hanem gondolkodásban sem, a régi világban még a legcivilizáltabbnál, a görögnél sem. A testi munkát, a mely hasznot hoz, egyenesen megvetette. Aristoteles, még ebben a tekintetben is a legkülömb bölcész azt mondja, hogy sokkal többet ér a semmit tevés, mint a munka, mert az ilyen munka az embert közönségessé, köznapivá, a mint ma mondanók, nyárspolgárrá teszi. A keresztyénség a szegénységet megbecsülte, ebben ellenkezik a klasszikus felfogással, de a munkát nem. Miért? Hiszen a munka világi célt szolgál, nem a magasabbra törő célt, nem a mennyországot; tehát elismeri úgy mint mást, de nem azonosítja magát vele, és ennek a következése az, hogy az ókorban a munkás ember rabszolga, vagy szegény polgárember, a középkorban jobbágy, vagyis olyan ember, a kinek az állam javaihoz szintén nincs joga. Hiszen vannak mai nap is nemzetek, a melyek ebben a gondolkodásban leledzenek. Azokra nézve a középkor csak az évszámokban szűnt meg.

A mennyire tudom, az első munka a világirodalomban, a mely a munkát az őt megillető helyre teszi és a mely az újkornak ezt az elsőrangú tényezőjét előtérbe tolja, Thomas Morus Utópiája. Ez egy oly országot rajzol valahol Amerikában, a hol közösség volt, teljes birtokközösség, nincs se szegény, se gazdag, mindenki dolgozik naponként hat órát (még a nyolcz óráig nem jutott el), de nem is kell többet dolgozniok, mert ott munkátlan nincs, pénzük nincs, az aranyat, az ezüstöt ők csak arra használják, hogy a legsúlyosabb büntettek

miatt elitélteknek eziüst- és aranylánczokat adnak és így vezetik és gyöngyökkel gyémántokkal ékesítik őket, hogy a gyermekekben már kora fiatalság óta ápolják a megvetést ezen hitvány dolgok iránt. Ezt az igen szép leírást a következőkben adja, azt mondja:

«Ime ilyen ez az állam, mely nemcsak a legjobb, hanem egyedül érdemli meg a köztársaság nevet. Mert másutt a közügyről szólók többnyire magánérdekükkel törődnek; itt magánügy nincs; komolyan veszik az állam dolgát. Másutt, bármily virágzó az állam, éhen halhat az ember, nem csuda, ha első sorban magára gondol. Itt ellenben, ha tele a közmagtár, mindenki tudja, hogy nem lát szükségét. Nincs koldus, senkinek sincs semmije és mégis mindnyájan gazdagok. Gond nélkül vidáman, nyugodtan élhetnek, nem zavarja őket az asszony veszekedő követelése, az a félelem, hogy a fiú szegénységben marad, a leány hozománya felől való aggodás. Tudja mindenki, hogy még legkésőbbi ivadékanak is biztos a megélhetése és boldogsága».

«Igazságszolgáltatás dolgában még magasabban állanak, ha ugyan másutt szó lehet igazságról. Mert igazság-e az, ha a nemes, az ötvös vagy az uzsorás és mindazok, kik épen semmit vagy az államnak nem hasznosat tesznek, tétlenül vagy túlságos nyereségök folytán fényben, bőségben élnek, mialatt a napszámos, a béres, kocsis, ács vagy földműves, oly nagy és kitartó munkával, hogy a barom is alig bírná ki, a mely oly szükséges, hogy nélküle egy évig sem állhatna fenn az ország, oly nyomorult életet él, hogy még a marháé is különb, mert az nem dolgozik folyton, élelme sem

sokkal rosszabb és nem bántja a jövő. Az embert pedig bántja munkájának meddősége és aggódik, hogy öregségére nyomorban marad, pedig a napi keresete alig elegendő élte tengetésére, nem hogy még valamit félre teheszen vénségére. Nem igazságtalan és hálátlan az az állam, mely a nemeseknek, ötvösöknek stb. aztán a renyhéknek és hitvány gyönyörök mestereinek annyit juttat, a munkásokkal pedig nem törődik? Visszaél munkájukkal és ha megtörte őket a fáradság, elfeledve, mennyi jót tettek, nyomorultan hagyja elpusztulni. Mi az, hogy a szegények napszámából is levonnak naponkint valamit, nem csalással, hanem köztörvény alapján? Ha a mostani államokat nézem, Isten úgy segítsen, nem látok mást, mint a gazdagok összeesküvését, kik az állam neve alatt a magok hasznát keresik.»³

Nem hinné az ember, hogy ezt 1516-ban írta az a férfiú, ki később Anglia lordkanczellárja lett és mint a katolikus hithez való hűségének vértanuja halt meg. De Thomas Morus egyedül is állott Utopiájával. Voltak ebben az időben parasztlázadások, de ily magasra nem jutottak, a mint egyáltalában senki nem gondolhatott arra, hogy az oly erősen megalkotott rendi államot megdöntse.

A modern socializmus, mint egyáltalában a XIX. század minden szellemi mozgalma, a XVIII. századi angol és franczia filozófiájának az eredménye. Abból a filozófiából fakad, a mely először is főczélul a boldogságot és pedig az e földön való boldogságot jelöli ki; a mely, a mi nagyon fontos, mert hit nélkül nem lehet nagy művet végrehajtani, ebben a boldogságban hisz,

meg van győződve róla, hogy ezt kellő törvények által az emberi ész megfogja alkotni, hisz csak hittel lehet az embereket meggyőzni; mert harmadszor, mint Rousseau tanítja, hiszen a többség határoz az államban, az hozza a törvényt és ha az bölcs törvényt hoz, megvan a boldogság. Ezen három tényezőnek kellett összehatni arra, hogy ilyen gondolatok ébredjenek és hogy azokat terjeszszék is.

Turgot, a ki a legnagyobb államférfiú volt valamennyi filozófus között, már 1750-ben, mikor először tartotta előadását a Sorbonneban, kimondja: «természettől mindenkinek egyforma a joga arra, hogy boldog legyen».⁴ A francia forradalom, a mely a régi társadalmat megdönti, megállapítja az ember jogait, nem a francia jogait, hanem az ember jogait általában és Turgot munkája értelmében megemlékezik az ember jogainak követelményéről. Ennek az első mondata: természettől minden ember egyenlő jogú és szabad és ebben az állapotában meg is marad. Úgy a szabadságnak, mint az egyenlőségnek minden megszorítása csak a közérdek céljából történik, egyszóval a szabadsággal együtt megszületik az egyenlőség is. Ebben a nyilvánításban megvan az is, hogy mi a célja az államnak és mi a középút. A szabadságnak, a tulajdonnak, a személy biztonságnak megőrzése és az ellenállási jognak fentartása; tehát a tulajdonjogot becikkelyezik mégis. Mikor aztán meghozzák a francia alkotmányt, akkor a libertét, szabadságot teljesen fenn akarják tartani, de az alkotmányban egyenlőség már nincs, a polgárjog, a választhatás és választás joga, az bizonyos vagyonhoz

van kötve, úgy hogy már egy évvel a forradalom megkezdése után kitűnik, hogy a francziák többsége ki van zárva az államból, nincs szavazójoga, akkor a mikor Rousseau azt tanította, hogy minden ember egyenlő jogú. Marat egész munkássága ebből az ellenmondásból indul ki és így már 1790-től fogva kezdődik az a mozgalom, a melynek célja az, hogy először is megnyerje minden embernek, minden férfinak legalább a választójogát, sőt, a mi érdekes, ugyanakkor már a nők választójoga is szóba jön először.⁵ Már 1790-ben Marat az ujságában junius 30-án ezeket írja (ezeket a sorokat úgy kell tekintenünk, mint a melyek az osztályharcok világhistóriájába beletartoznak):

«Mit nyertünk a nemesek arisztokrátiájának megdöntésével, ha helyébe a gazdagok arisztokrátiája lép. Rettegjete, mert ha ti szegénységünk miatt megvonjátok tőlünk a polgári jogot, mi megszerezhetjük azt, elvéve tőletek a felesleget. Rettegjete attól, hogy igazságtalanságtok érzete ne tépje szívünket. Rettegjete attól, hogy kétségbeesve, nem kezdhetünk másba, mint boszuállásba, mindenféle kihágást elkövetve veletek szemben vagyis inkább, magatokra hagyva benneteket. Mert, ha kezünket nem mozdítjuk, mi jutunk helyetekre. Ha karjaitokat kell használnotok szántóföldjeitek művelésében, egyszerre egyenlők lesztek velünk, de mivel kevesebben vagytok, mint mi, vajjon biztos-e, hogy tietek lesz-e a termés? Ezt a forradalmat, melyet kétségbeesésünk bizonyára előre fog idézni, még megelőzhetitek. Legyetek igazságosak és ne büntessetek tovább azon bajért, melyet ti okoztatok nekünk».⁶

Tehát ebben már benn van a fenyegetődzés. Ebben az időben kezdődik az is, hogy az új hatalomra jutott birtokos polgári osztály ellentétbe jut a néppel, bourgeoisvá lesz. Ez az ellentét ekkor tűnik fel először. Már 1791-ben nagy terveket csinálnak, megjelennek könyvek arról, hogy mikép kellene Franciaország egész területét, egész földjét egyenlően felosztani. Egy folyóirat, a melynek az a címe *Révolutions de Paris*⁷ 1791 május elején azt írja: «a forradalom a föld felosztása, a nép jogainak birtokába lépett és ha még egy lépést tesz előre, a jószágok birtokába is léphet».

Robespierre, a ki még ekkor azt vallotta, hogy a birtok egyenlőtlensége szükséges és orvosolhatatlan baj, a ki tehát nem akart agrárius vagy kommunista lenni, mikor hatalomra jutott, az 1793-iki alkotmány tervezetében a tulajdonjogról és a hozzákapcsolt kötelességről így szól (ezt 1793 április 24-iki beszédében mondja): a tulajdon a polgár azon joga, hogy javainak azon részével rendelkezék, mit a törvény biztosít neki.⁸ Tehát ebben benn van, hogy a polgár nem minden javával rendelkezik. A törvényjavaslatban pedig az áll: «a társadalom köteles minden tagjának fentartásáról gondoskodni, akár munkát szerezve neki, akár biztosítván azok megélhetését, kik munkára nem képesek; annak segítése, kinek a szükséges is hiányzik, elmulaszthatatlan kötelessége annak, kinek feleslege is van, törvény dolga megállapítani, miként feleljen meg e tartozásának».⁹ Itt tehát megvan egyenesen a jobbmóduaknak vagy gazdagoknak az az államilag biztosított kötelessége, hogy a szegényeket, munkaképteleneket eltartsák. Mikor

a jakobinusok megbuktak, ez az eszme nem bukott meg, sőt akkor fejezte ki legerősebben az utolsó jakobinus Babœuf, egyuttal az első, a ki egy teljes socialista vagy kommunista programot dolgozott ki. 1795—1796 táján készült. Ebben a következő czikkek vannak: először a természet minden embernek egyforma jogot adott minden jószág élvezetére; másodszor a társadalom célja ezt az egyenlőséget megvédeni (tehát már nem a proprietását, mint a 1789-iki deklaráczió akarja, hanem minden egyes ember jogát mindenhez); harmadszor a természet mindenkinek kötelességévé tette a munkát, bűn ez alól kivonni magát; negyedszer a munkának, az élvezetnek közösnek kell lenni; a hatodik pont így szól: bűn nélkül senki nem foglalhatta le magának sem a föld, sem a munka javait, az a híres mondás, hogy a tulajdon lopás, a melyet Proudhonnak tulajdonítanak, az már megvan, de voltakép még régebb, ezt először Brissot alkalmazta — girondista volt, nem is jakobinus — hetedszer a társadalomban nem lehet sem szegény, sem gazdag; tizedszer a forradalomnak célja az egyenlőtlenség lerombolása, a közboldogságnak helyreállítása. Az ujítókat elfogták, elisítették, Babœuf meggyilkolta magát a börtönben, de ezeknek az elveknek igen nagy volt a következménye. A fontos bennük az, hogy nemcsak politikailag jöttek létre, mint a köznép egy igen nagy részének természetes kívánságai, a miket maga így kifejezni nem birt volna, hanem hogy filozófiai alapon is megvoltak.¹⁰

Fichte kétségtelenül egyike a legerkölcösebb embereknek és a legmagasztosabban gondolkodóknak, kik

valaha éltek. Ő azon művében, a melynek czime Geschlossener Handelsstaat (A zárt kereskedő állam) és a melyben épen a teljes nemzeti kifejtés mellett kardoskodik, bevezetésül ezeket mondja: minden ember munkásságának czélja, hogy megélhessen és erre a lehetőségre mindenkinek, a kit a természet életre hívott, egyenlő a joga, követelése; a felosztásnak tehát úgy kell megtörténnie, hogy mindenik megélhessen. De ez a megélhetés, maga az a baromi megélés, hogy úgy mondjuk, ezt a filozófust ki nem elégít és ő aztán hozzáteszi: nemcsak jámbor óhajta az emberiségnek, hanem jogának mulhatatlan követelése, hogy oly szabadon, oly könnyen, a természetén annyira uralkodóan, annyira emberien éljen a földön, mint a hogy a természet ezt megengedi; dolgozzék az ember, de nem mint az ígás barom, a mely terhe alatt elalszik és kimerült erejének legszükségesebb helyreállítása után megint ugyanazt a terhet hordja tovább; dolgozzék jó kedvvel, aggodalom nélkül és maradjon elég ideje arra, hogy lelkét és szemét ég felé emelje; ne egyék együtt barmával, hanem az ő étele annyira különbözzék annak abrakától, lakása annak istállójától, mint a hogy testalkata különbözik annak testalkatától, ez az ő joga, azért, mert ember." Tehát látjuk, hogy az ember joga, az egyenlőség, így kiterjesztettetik a javak birtoklására és élvezetére is. Igaz, mikor az egyenlőség divatba jött, mert annak is van divatja, a forradalom kezdetével, akkor az előkelő hölgyek, a kik mindig különbek akarnak lenni a többinél, azt mondták, hogy hiszen

ez helyes kívánság, de az ember mégis csak lehet egyenlőbb a többenél.

Hanem látjuk, hogy ennek az egyenlőség követelésnek másképen nem tréfás következményei is voltak. Igazi systemává lett, egy új vallást szült ez a tan, hogy az ember csak munka útján boldogulhat és hogy a munka eredményéhez mindenkinek egyforma a joga. Saint Simon gróf, a mint maga írja, egyik legnagyobb családból származott, Nagy Károly ivadéka, rendkívül tanult ember volt és maga mondja, hogy minden emberi tudományt megtanult, hogy használhasson vele az emberiségnek. Nyomoruságban élt élete vége felé, azt is megakarta próbálni. Bizony úgy halt meg, mint Buddha, szinte megfagyott a szobájában a hidegtől. Életét annak a nagyravágyásnak szentelte, hogy az egész emberiségnek tegyen szolgálatot. A tanainak lényegét így fejezhetjük ki: Ő is próféta, úgy tesz mintha az Isten szólna ajkáról:¹² «mind az ember dolgozni fog» — ezt mondja az Isten; ő a keresztyénség megújítására vállalkozott s azért így szól: «a keresztyénség válik általános egyetlen vallássá, az ázsiaiak és afrikaiak is megtérnek, az európai papok pedig jó keresztények lesznek és abba hagyják azokat a különböző eretnekségeket, a miket ma vallanak.» Mert ő minden katolikust és protestánst eretneknek néz, azért mert elhagyták az evangéliumnak legfőbb elvét, a melyet így fejez ki: az embereknek úgy kell viselkedniök egymással szemben, mint a testvéreknek; a vallásnak a társadalmat azon czél felé kell vezetnie, hogy lehető leggyorsabban segítsen a legszegényebb osztályon.¹³ Ha ez a vallás meg-

lesz, ez a megújított vallás minden népet egyesíteni fog az örök békében és valamennyit szövetségbe köti össze azon nemzet ellen, a mely a maga javára a másikat magának alá akarná vetni. Abban is a keresztyén-ség nyomába akar lépni, hogy eltiltja az erőszak használatát, elveinek terjesztésénél csakis a meggyőzést akarja alkalmazni, de az igazság elegendő arra, hogy az egész emberiséget meggyőzze.

A második, a ki a sociális tant kifejtette, teljesen kommunisztikussá is tette, az a kit Magyarországon is legjobban ismernek, vagy ha nevét nem ismerik, legalább az institutióját a falanstèret, ha máshonnan nem, az *ember tragédiájából*. Ez a Fourier kereskedő ember volt, a ki tanulmányozta a kereskedést, látta, hogy mennyi bajjal is jár, és hogy voltaképen a kellő ellenértéket soha nem találják. Ő olyan berendezést akar, a melyben verseny nincs, hanem közösen munkálkodnak mindannyian. De ez a prófétaember nemcsak megélhetést akar, ő oly utopista, hogy boldogságot akart mindenkinek biztosítani, azért ő úgy gondolkodott, hogy körülbelül 200 család, 1800 ember lakják együtt és dolgozzék, ez a falanx és a lakásuk a falanstère és az egész emberiség lassacskán ily csoportokból alakulna meg. Ezt ő nagyon szépen kifejti és különösen nevezetes neki az az elve, hogy minden társadalmi haladást azon szempontból kell megítélni, mennyiben szolgálja az asszony felszabadítását. Fel is szabadítja anynyira, hogy egész a szabad szerelemig körülbelül mindent megenged. Ő az első, a ki ezt tényleg prédikálta. A családot az emberiség legnagyobb átkának

tartja, magyarázza is, hogy miért; a gyermeknevelés természetesen közös, ha pedig az egész világon falans-tère lesz, meg lehet alkotni egy világnyelvet, akkor az emberek mind egy nyelven beszélnek, addig is egyelőre fogadják el a francziát, mert ő jobbat nem tud ajánlani. Ez ellen már akkor azt az észrevételt tették, hogy hiszen ez nem más, mint az emberiségnek egy juhnyájja való aljasítása. Ez ellen feltámadt a szabadságnak, az egyéniségnek az érzete. Ezen közösséggel együtt tehát megjelenik az, noha Fourier nem erre célzott és nem ezt akarta, hogy az ember voltaképen megszűnjék számbavétetni; noha Fourier úgy gondoskodott, hogy az ő rendszere mellett annyira fejlődnek az emberek, hogy 140 évig is élélnék és hét láb hosszúak lesznek és azt is vélte, hogy az egész tenger imonádévá változtatható, melyen betanított czethalakon nyargalnak majd át, egyszóval lehetetlen reá nézve nem volt, reá nézve nem exisztált. Tehát feltámad ez ellen az embernek a legerősebb ösztöne: az én, az, a mi az előtt a nemzetek ellen fordult, az fordul most ezen sociális communismus ellen.

Az énnnek a filozofiai jogát legtisztábban Kant adta meg, a mikor a kötelességet állítja fel az erkölcsi világ alaposzlopául; egyúttal azt is mondja, hogy a kötelességének teljesen csak az az ember felelhet meg, a ki a természet minden mechanikus kötelékétől szabad, a ki mint ő kifejezi magát: «persönlich». Ebben áll a szabadság. Ezt a tanát még tovább fejtette Fichte, a kinél az én, a gondolkodó én voltakép az egész érzéki világ megalkotója, mert más világ, mint melyet az én lát és

mely tudna érezni, nem exisztál. És ezen az alapon írt az az ember, a kit úgy kell tekintenünk, mint az individualis jognak, vagyis az anarchiának filozofiai megkezdőjét. Ez egy szegény berlini tanító volt, a kit Schmidt Gáspárnak hívtak, de a ki Max Stirner név alatt írt. Csak egy könyvet írt, «Der Einzige und sein Eigenthum» (Az egyetlen ember és az ő tulajdona). Ebben kifejti azt, hogy sok mindenről irnak, csak épen arról nem, a mi a legfontosabb, az egyes emberről, az énről, a mely szembeállítva az egész világgal és ezt a világot meg akarván hódítani, ebben a haladásában akadályokra talál és pedig nagyokra. Az egész nevelés családi, tehát minden ellene van annak, hogy az én érvényesülhessen. Még ezt a szót is használja, hiszen az «Eigenthum» ellen nincs kifogása, mert minden énnnek az a szándéka, hogy mindent magának tartson, de a «Fremdeneigenthum» ellen van kifogása, mert hisz minden énnnek az a célja, hogy ő ne csak a magáét, hanem másnak a birtokát is magáévá tegye. Ő a viszonyát a néphez, a mely minket legjobban érdekel, így fejezi ki: «Rám nézve a nép véletlen hatalom, előttem nagy ellenség, a melyet le kell győzni». Hozzá teszi, nem a nemzetiséghez kell az embernek visszatérni, mint a hogy tanították, nem onnan kell ujjaszületést várni, hanem saját énjébe való mélyedéstől. Az Istent ép úgy fogja fel, mert azt mondja, az Isten vagy az egész világ Istene, vagy egy népnek Istene, de nem az enyém, mert másé is, tehát egészen hibás viszony állhatott közöttük; ezt ő nem ismeri el.

Ez a tan, a melyet aztán különösen Bakunin Mihály

egy muszka ember fejtett tovább, ez tette rendszerre az anarchizmust. A Bakunin által vezetett társaság, a melynek az volt a neve «Association internationale des ouvriers socialistes révolutionnaires» így fejezi ki céljait: «a nemzetközi testvéreknek nincs más hazájuk, mint az általános forradalom, nincs rájuk nézve idegen ország és ellenség mint a reakció. A revolutionáriusra nézve nincs se haza, se jog, a mai állapotot csak azon szempontból szabad néznie, hogy lerombolja. Nem szabad tekintettel lenni a régi határookra és nemzetiségi különbségekre, hanem az új hazát, az általános forradalomnak szövetségét fogja megalapítani». Van ennél ideálisabb anarchia is, olyan, mely az egyes ember tökéletesítésén fáradozik és azt reméli, hogy utoljára is valamennyien oly tökéletesek leszünk egyenkint, hogy nem is lesz szükség kormányra. Csak arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan leszünk tökéletesek a nélkül, hogy egymással érintkeznénk; azt még nem találták fel, hogy lehet közös nevelés kormány nélkül. De nem ez a döntő a socializmus fejlődésében, ez csak egyik és elszigetelt irány és kiemelhetem tán azt, hogy csak azokban az országokban kapott lábra az anarchizmus, a hol először nincs fejlett ipar és a hol másodszor nem szabadság, hanem a legnagyobb elnyomatás volt előbb, Muszkaországban, Olaszországban, Spanyolországban; a többi országban, a hol ipar van, ott organisatiót nyer a socializmus.

A különböző sociális és kommunista iskolák az irodalomban megvoltak, sőt kísérletet is tettek a megvalósítására, de valami nagy eredményre nem jutottak.¹⁷

Pedig a XIX. század két oly nagy hatalmat mutat, a mely eddig ily mértékben nem volt, és a mely természeténél fogva nemzetközi. Először a tőke, azt a legkönnyebb módon oda lehet vinni, a hol leggyümölcsözőbb lehet, Indiába, Transvaalba, Ausztráliába és viszont onnan vissza lehet hozni; másodszor a munkaerő, az sincs a jobbagyság felszabadítása óta a földhöz kötve, az is mehet oda, a hol megfizetik. A hol igen kifejlődött a gyáripár, ott észlelték már a század elejétől fogva, hogy a munkások, ha ugyan kapnak munkát, annyit szerezhetnek, hogy megélhessenek, de sokkal többet nem. Azalatt pedig kellett látni azt, hogy a szegények és gazdagok közötti ellentét a gyár által, a gépek által, nem hogy kisebb lett volna, hanem nagyobbá lett és ez természetesen egyrészt szította az osztálygyűlöletet, rábirta a munkásokat, hogy közösen lépjenek fel, hogy valamit elérjenek, másrészt gondolkodásba is ejtette az embereket, hogy itt segíteni kell. Utoljára a munkásoknak vezetői maguk jöttek arra, hogy segíteni kell, a munka hasznából jobban kell részesíteni a munkást, mint addig, minthogy pedig erre a gyárosok nem igen hajlandók, tehát maguk erejével kell ezt megtenniök és különösen sztrájk útján. Vagyis ahhoz a lépéshez fordultak, a melyet ezer évvel Krisztus előtt alkalmaztak Egyiptomban. De ha sztrájk van, egyrészt a tőkének, másrészt a munkaerőnek a nemzetközi volta mellett megvan a lehetőség arra, hogy más országból lehet hozni munkást, kivált most, mikor napról-napra fejlődnek a közlekedési viszonyok; ha Amerikában sztrájk van, hoznak hollandust és viceversa. A pro-

letárság, mint magát nevezi a munkásság, csak úgy juthat eredményre, ha egyesül és a milyen közösséget lát a tőkében, azt a közösséget fejt ki a munkaerő is. 1847-ben jelent meg az első kiáltványa Marxnak, a mely ezen szavakkal végződik, hogy «minden országból való proletárok egyesüljete».

Communisták egyesület volt 1847 óta, de az a nevezetes, hogy internacionális egyesülete a munkásoknak csak 1863-ban jött létre Londonban és ennek egyik főfeladata az volt, hogy az idegen munkásoknak a beözönlése gátoltassék, mert az csökkenti a munkabért. Ezt az angol munkások megbízottja, a ki résztvett az «Internationale» megalkotásában, Ogden egyenesen ki is fejezi. Létrejő tehát egy nemzetközi szövetkezet a munkásoknak, a mely minden civilizált országra kiterjeszti tevékenységét, de különösen azokra, a hol nagy a gyárilpar és a mely óriás erőt, még pedig szervezett és összetartó erőt nyer a maga részére Német-, Franciaországban, Angliában, de Amerikában is. Ez az «Internationale» mint olyan csak 1872-ig állott fenn, akkor épen a Bakuninpártiak buktatták meg, mert ők anarchiát akartak, hirtelen forradalmat, nem pedig ilyen következetes munkát és következetes szervezését a proletároknak az uralkodó osztályok ellen, egészen a végső küzdelemig. Azóta a munkásszövetkezet mai voltában, mely mai napig is megvan, minden egyes országban iparágak szerint alkotta a szövetséget, az összes iparágak egy és ugyanazon országban egy nemzeti gyülekezetet, szövetséget alkotnak és ezek a nemzeti szövetségek egymással érintkeznek. A központi vezetés

most New-Yorkban van 872 óta mindig, de a szoros összeköttetés, a melyet Marx létesített, megszűnt. Vagyis az a nevezetes, hogy még az «Internationale»-ba is belevette magát a nemzetiség, még ez sem lehet el a nemzeti felosztás nélkül, a nélkül hogy az egyes nemzet igényét külön-külön ne vegye tekintetbe. Hanem most — hiszen az ember nem szeret ilyenekről szólni, multról szívesen beszélünk, mert tudjuk, hogy tehetségünk szerint igazat mondunk, a jövőről nem tudhatjuk — hanem látni valami határozott fejlődést. A mint láttuk, hogy a világállam, a világvallás, a világműveltség voltaképp ellenkezik a nemzetiség eszméjével és utolsó instancziájában mégis erősítésére van, úgy elgondolhatjuk azt is, hogy a negyedik rendnek ez a szervezete, ez is erősítésére lesz valamikor a nemzetnek. Különösnek látszik, mégis ki merem mondani, hogy minden egyes nemzetben, úgy mint az előbbi nagy történeti tényezők, érvényesülni fog a nemzeti munka és annak védelme is egyike lesz a nagy nemzeti és állami feladatoknak. És egyuttal a nemzetiség, a nemzet erősítése szempontjából kell majd csökkenteni azon az ellentétén, a mely gazdag és szegény között fennáll. A nemzet gyengül azzal, hogy kivándorol, elpusztul, nyomorban sinylődik ezer meg ezer ember. Ez nemzetiségi érdek, nemcsak emberiségi érdek. Ezen a ponton lehetséges a találkozás és lehetséges az egyesülés, mert, a mint az eddigiekből levonhatjuk a következtetést: az a nemzetiség nem valami kész dolog, az fejlődő. Kezdődött mint faj, folytatódott bizonyos tekintetben mint rend, a mi most alkotja, az az érzés, az érzés közössége, a mely az egy

nemzethez tartozókat összeszorítja, legyenek azok akár a trónon, akár a kunyhóban. És ha csakugyan erős a nemzeti érzés és kötelességévé válik minden egyesnek a nemzetről gondoskodni, nem mondom, hogy beáll az egyenlőség, nem is mondhatom, hogy kívánom, nemcsak lehetetlennek tartom, megvallom, hanem bizonyos tekintetben még károsnak is: hanem a legkiáltóbb visszaéléseket, ha nem emberi de nemzeti szempontból szünteti meg.

VI.

A MAGYAR NEMZETISÉG FEJLŐDÉSE.

A modern nemzetek lényegileg abban különböznek a régiektől, hogy míg a régi nemzeteket, az általános emberi tényezők és a nemzeti hagyomány közti ellentét tönkre tette, addig a modern nemzetek ezen általános tényezőkből merítették legjobb erejüket, fennmaradásuk legfőbb okát. Magukévá tették a világvallást, elfogadták az általános római és hűbéres állami berendezést, kivették részüket a világműveltségből és iparkodtak nemzetivé is, emberivé is tenni a munkát.

Ezen nemzetekhez tartozik a magyar is. Ő is átment mindezek a változásokon, neki is meg kellett küzdenie mindezen befolyásokkal. A feladatunk most az, a mennyire ily röviden lehet megmondani és reá mutatni legalább arra: minő hatással voltak ezek a külső, nagy és állandó befolyások a magyar nemzetiiségre. Ezt annál inkább ki kell fejteni, mert hiszen a közönséges felfogás szerint a kettő közt ellentét van. Az általános emberit a nemzetivel ellentétbe, gyakran ellenkezésbe szokták hozni. Hogy egy igen nevezetes példát említsek, egyike a legjobb hazafiaknak, gróf Zay Károly úgy fejezte ki magát, hogy neki nem kell sem földi jólét, sem tudomány,

még mennyei üdvösség sem, elég az, hogy ő magyar. Ez a legszélsőbb és legerősebb nemzeti érzés, a melynek megvan a maga nagy történeti jogosultsága, mert ha ez az erős nemzeti érzés nem lett volna, Magyarország nem maradt volna meg. De viszont ép úgy nem maradt volna meg, ha nincs meg az a tehetsége, hogy magáévá teszi azt, a miért az egész világ küzd, és a mi az egész világ gondolkodásának és érzésének az eredménye. Vagyis úgy fejezhetnők ezt ki, hogy egyáltalában nem szükséges sem a műveltségről, sem a mennyei üdvösségről lemondani azért, hogy jó magyar lehessen az ember.

A magyar egy török törzs, a mely ugor nemzetekeket vetett maga alá, azoknak a nyelvét átvette, de viszont a saját politikai és katonai szervezetét azokra is kiterjesztette. A magyarság ezen eredetében, a melynél mást tudományosan kimutatni és bizonyítani nem lehet, semmi különös nincs, mert minden modern nemzet kivétel nélkül hasonló eredetű. Vagyis úgy jött létre, hogy két külön nép, egy uralkodó és egy alávetett, egyesült és mindig kivétel nélkül az az eset, hogy az uralkodó nép, mint kisebb számú, tanulja meg az alávetettek nyelvét. Ha tehát a mai magyar nyelv ugor nyelv inkább mint török, az épen azt bizonyítja, hogy ép a törökök voltak az uralkodók köztük. Mert úgy van Angliában is, a hol a normannok beleolvadtak az angolba és az angol nyelv maradt az uralkodó, úgy van Franciaországban, a hol a frankok beleolvadtak a gallokba és románok lettek belőlük és úgy van Spanyolországban és egy közeleső példa a bolgároknál

is, a kik eleinte szintén törökök voltak és beleolvadtak a szlávságba. A félreértés onnan eredt, hogy a magyarok nem olvadtak bele azon népbe, a melyet itt találtak a mai hazájukban, sőt ellenkezőleg azt olvasztották magukba. Ebben tehát különböznek a frankoktól, a longobardoktól vagy normanhoktól, másban azonban nem. Vagyis az a politikai és ethnografikus processzus, a mely őket nemzetté tette, nem Magyarországon folyt le, hanem már régibb hazájukban. Ennek pedig nem az ám a következése, mit hinni szoktak, hogy a magyar ú. n. ősnép és mint ilyen maradt meg oly erősnek, mert körülbelül általános nézetté vált a tudományban, hogy azok a nemzetek, a melyek már ilyen faji vegyületen és keveredésen átestek, sokkal erősebbekké válnak, minden tekintetben tehetségesebbekké az egyszerű népeknél, a melyeknél ilyen keveredés nem történt és sokkal alkalmasabbakká válnak arra, hogy újabb befolyásokkal is diadalmasan megküzdhessenek.¹ Ennek tulajdonítható az, hogy mikor a magyarok ide bejöttek, nem ők lettek szlávokká, hanem a szlávoknak azon része, a mely harczos volt és a mely tovább is harczosnak akart megmaradni, hozzájuk csatlakozott, a miről egyenes adatunk van² és a melynek megvan a nyoma abban, hogy a magyar nyelv tele van szláv kifejezésekkel. Ez a hatás megvan, de a magyarok szlávokká nem lettek.

A magyar állam alapítása Szent István korában igen érdekes és igen sajátos módon egyesíti a nemzeti felfogást az általános emberi felfogással. Különös, hogy ez egy nemzetnél, így az állami élet kezdetén

sem mutatható ki annyira, mint épen a magyarnál, mintha Szent István egyenesen tudta volna, hogy 900 év múlva törődünk ily kérdésekkel. Az ő első törvénykönyve így kezdődik: «mi a régi és új császárok példáját követve, külön törvényeket adunk népünknek, hogy ezen monarchia népei becsületesen és békében éljenek».³ Ő tehát nem az ősök példájára hivatkozik, épen nem, reá nézve Árpád nem exisztál, de nem is a királyok példájára, ő neki a minta az államalakításban az egy általánosnak elismert világtekintély: a császár. Ő magát a maga monarchiájában, a mint nevezi, annak tartja, ép oly törvényhozó jussal felruházottnak. A másik egészen általános vonás az, mikor abban az intelmében, a melyet fiához intéz, fiát arra emlékezteti, hogy ne csak a hatalmasokkal törődjék, hanem a gyöngékkal is, és ne feledkezzék meg arról, hogy az emberek egymás közt egyenlők.⁴ Igaz, hogy e mellett megmarad a rabszolgaság, az megvan Szent István törvényében is, megmaradt még századokon át, de az az elv, hogy az emberek egyenlők, bent van Szent István törvényében.⁵ Egyáltalában ha van valami jellemző a magyar felfogásra nézve, ez az, hogy sehol, mint épen ennél az annyira aristokratikusnak tartott nemzetnél nem mutatható ki annyira ez az állandó felfogása annak, hogy az emberek voltakép egyenlők.

A mi historiai kútfőink, a régi krónikások igen különbözőképen akarják magyarázni, hogy lehetnek akkor, ha az emberek egyenlőknek születtek, mégis oly különböző állásuak és vagyonuak, és ezt magyarázzák is. Kézai krónikájában pl. az áll, hogy a régi

magyaroknál, ha valakit a község meghívott, hogy fegyveresen jelenjék meg és nem jelent meg, okát adni pedig nem tudta, akkor szolgaságba vetették és azt mondja, az ilyen bűnök választották el az egyik magyart a másiktól, mert különben, hogy lenne különbség köztük, mikor mind egy atyától, egy anyától erednek.⁶ Egy más okot is talál, a mikor a keresztyéniséget behozták, akkor azok, a kik elfogadták a keresztyéniséget, siettek azt felvenni, lettek az urak, a kik megmaradtak pogányoknak, azokat a király segítségével az urak alájuk vetették.⁷ Tehát történeti okát keresi annak, hogy miért állott be az emberek között az egyenlőtlenség. De tovább: a XIII. században Kun László egy nemesítő oklevelében az áll, hogy ismeretes, hogy az emberek egyenlők, és voltakép egyformán szabadok, de minthogy mégis ebben változás történt, a királynak a legkedvesebb joga az, ha az érdemeseket az ősi arany szabadság állapotába visszahelyezheti, azaz nemessé teheti.⁸ Mert nálunk a nemességet sohase tartották másnak, mint szabadságnak. Ezek tehát az általános emberi vonások, a melyek szinte meglepő módon mutatkoznak ott, a hol épen nem keresnők.

A másik azonban a külön nemzeti vonás, az a tudat, hogy minden nemzetnek külön törvényre van szüksége. Ezt Szent István szintén kimondja a fiához intézett intelemben, mikor azt mondja: tartsd az én példámat szem előtt és kövesd az én tanácsomat, mert minden nemzetet csak a maga módja, a maga szokása és erkölce szerint lehet kormányozni — s így végzi —

mert ki kormányozná a görögöket a latinok módja szerint és a latinokat a görögök módja szerint.⁹ Ezen kívül van még egy jellemző vonása a Szent István birodalmának, és ez az, hogy ámbár a király is teljesen magyar, akkor nincs eltérés király és nemzet között, senki soha oly erősen ki nem fejezte azt, hogy egy nemzet magában meg nem állhat, mint István. Ő azt mondja, Róma mai napig is egy szegény telep maradt volna, ha idegenek nem jöttek volna oda; egyáltalában jegyezd meg fiam, hogy az egynyelvű ország gyenge és törékeny.¹⁰ — Most nem így gondolkodunk. — Továbbá azt mondja, hogy: «bármely országból való jövevényeket, a kik idegen műveltséget és idegen fegyvereket hoznak be, azokat szívesen fogadd, mert azokban áll a birodalom ereje.» Ezen az alapon épült fel és lett nagygyá a magyar monarchia. Vagyis a magyar monarchia úgy, a mint Szent István megalkototta, valóban nem egy nemzet királysága, hanem császárság, ha nem is az egész világra szóló; arra számítva és berendezve, hogy egy uralkodó alatt több nyelvű, több szokású, több törvényű nemzetek békén egymás mellett megélnek, csak a szent koronának feltségét ismerve el, és később is ezt a nagy államot, mindig magyarok igazgatták. Ehhez kérdés nem fér, de a lényeges abban áll, hogy mindenki lehetett ilyen magyarrá. A magyarságnak épen az által, hogy minden egyes érdemnek biztosította a nemességét, igen nagy az asszimiláló ereje, mert aki érvényesülni akart, annak magyarrá kellett lenni. És igazán bámulatos, hogy milyen munkát végzett néhány száz év alatt ez

a magyarság; magába olvasztotta az idegen, bejövő telepeseket, az urakat akár keletről, akár nyugatról jöttek, németeket, olaszokat, francziákat, besenyőket, kúnokat, görögöket, a krónika nem is bírja elszámolni, mennyi idegen jött, a kik nemességet kaptak Magyarországon. A legnagyobb családok idegen eredetűek, a Hunyadiak oláhok,¹¹ a Rákócziak csehek,¹² a Zrinyiek horvátok, a Bánffyak bessenyők, vagyis itt érvényesülhetett mindenki, nem nézték a származást, hanem azt, minő szolgálatot tesz a koronának és a nemzetnek. A hódított területeken pedig, Dalmáciában, Horvátországban, a Balkán-félsziget más országaiban, majd Galicziában is az illető népek megmaradtak a maguk szokásaik, törvényeik teljes birtokában; nyelvöket nem bántotta, nem is bánthatta senki, mert hiszen, ha valaki az uralkodó osztályhoz akar tartozni, úgy is megtanul magyarul. Ez egy egészen külön állami berendezés volt, a melyet csakugyan nem lehetett máshoz hasonlítani az alapelvénél fogva, mint a középkori császársághoz. Császárság akkor csak egy lehetett és ezt a czímet Magyarország nem nyerte el soha; de úgy gondolkoztak, hogy az olyan ország, a melyhez más 9 királyság tartozik, az nem egy közönséges királyság és azért a XIV. századtól fogva Magyarországról úgy beszélnek, mint archiregnumról, mint az osztrák herczeg archidux főherczeg; úgy a magyar király volta-képen főkirály, mert még több király tartozik alája, mint a császár alá.¹³ És az a birodalmi politika, a mely megvan minden nagy királynál Németországban, megvan Kálmánnál, megvan Nagy-Lajosnál, megvan Má-

tyásnál és ez uralkodott mindig, valahányszor hatalmas és nagy volt a magyar!

Mikor lép előtérbe a nemzeti kizárólagosság? Akkor mikor a nemzet nem érzi magát hatalmasnak, hanem ellenkezőleg, mikor attól kell tartania, hogy az idegen elnyomja, semmivé teszi, akkor biztos politikai alapot az ősi hagyományokban keres és talál. Ez tűnik ki mindjárt a XI. században. A keresztyénséggel szemben alig van jelentékeny ellenállás Szent István korában, de mikor az a veszedelem fenyeget, hogy németté, német hűbérré válik az ország, akkor agyon ütnek minden németet és pogányok lesznek, csak hogy meg ne hódíttassanak.¹⁴ Mikor Mátyás királyt megválasztották, ez másik ilyen korszak, mert hosszú időn át nem kellett a magyarnak létéért küzdeni, akkor hosszabb időn át idegen királyok voltak és akkor is szó volt arról, hogy külföldit választanak meg és Mátyást az a nemzeti érzés ültette trónra, hogy magyar legyen a király. És ez az első eset a történelemben, a mikor Mátyás király megválasztását, koronáztatását, és uralomra jutását úgy nézik, mint a magyar nyelvnek győzelmét.¹⁵ És ez az a király, a kitől egyetlen egy magyar írás nem maradt, pedig kétségtelen úgy volt, hogy őt a magyar nemzeti érzés vitte uralomra, de ő egészen benne volt, egyrészt a császárság, másrészt a renaissance gondolkodásában és mindkettő általános volt, nem pedig nemzeti. Harmadszor jelentkezik ez az érzés a mohácsi vész után, a mikor tényleg nagy a veszedelem két részből is: a török részéről és a német részéről. Akkor egy egykorú jelentés szerint Magyarországnak városait elhagyták,

alig üzi már valaki az ipart, vagy kereskedést, már nincsenek orvosok sem, egészen a régi szittya életmód áll be; akkor is ebben találtak, vagy legalább kerestek vigaszt és erősítést a jövőre.¹⁶ Nemzetünk tragédiája abban áll, hogy 300 éven át ennek az érzésnek kell Magyarországon uralkodónak maradni, annak az érzésnek, a mely csakis magyar akart lenni, hogy megmaradjon, a mely veszélyt látott mindenben, a mi külföldről jó, akár jó, akár rossz, a mely kellett, hogy az általános emberi érzéseket is elmellőzze a létnek nagy kérdése, a kétségbeesett küzdelem mellett. Ez a 300 év, a melyről azt mondjuk, hogy szomorú a magyar nóta és abban áll a szomorúsága, hogy az általános emberi feladatról meg kellett feledkezni, úgy mint az az egyes ember semmit nem tehet másért legjobb akarata mellett sem, mikor existenciájáért kell küzdenie.

Mégis két irányban érvényesül ez a nemzeti elv és az a szerencséje a nemzetnek, hogy mindegyik irány mégis egyuttal egy nagy emberi érdeket is szolgál, bár szinte öntudatlanul.

Egyik a török elleni küzdelem. Mikor Zrínyi, Dobó, Losonczi és annyi ezer meg ezer más hős utolsó csepp vérig védik azt a várat, a melynek megmaradásában alig bízhatnak maguk is, akkor nemcsak magukat, nemcsak megyéjüket, nemcsak országukat védik, hanem védik az egész művelt világot, a melyre, ha ezek a várak eldőlnek, rázúdúl a török. Ez nagy szolgálat volt, a melyet tettek az egész emberiségnek.

A másik pedig az, hogy mikor az ősi magyar szabadságért küzdöttek, Bocskay, Bethlen meg Rákóczi,

akkor egyuttal küzdöttek a vallásnak, a lelkiismeretnek, az általános emberi szabadságáért is. Küzdöttek elnyomásuk ellen és így még a legigazibb kurucz szellemből sem hiányzik az általános emberi vonás, az, a mely összeköttetésbe hozza minden kornak és minden nemzetnek szabadságszerető embereivel és szabadságért lángoló gondolatával.

Ebből azonban egy igen nagy baj származott Magyarországra nézve, a legnagyobb veszedelem történetében az t. i., hogy mivel századokon át szinte folytonosan küzdenie kellett alkotmányáért, az szentté vált előtte, másért lángolni nem birt, mást megérteni nem tudott. Az ősök dicsősége felülmulhatatlannak látszott előtte és minden igyekezet csak oda irányult, hogy legyen úgy mint régen volt, mert hiszen régen hatalmas volt a nemzet.

Vagyis a míg ezelőtt állandó vonás, hogy a magyar a leghaladottabb nemzetekhez akar tartozni, mert ha nagy szellemi mozgalom támadt Európában, az mindjárt hazánkba, Magyarországba is elhatott, addig most Magyarország a legmaradibb ország. Ellentétbe jutott azokkal az eszmékkel, a melyek a haladást, az emberiséget, a humanitást képviselték éppen abban a korban, a mikor leghatalmasabban lépnek fel ezek az eszmék: a XVIII. században. És Magyarországnak (véleményem szerint), a magyarnak, legnagyobb veszedelme nem a török, nem a tatár, nem a némettől való elnyomatás, hanem az volt, mikor Mária Terézia és II. József a humanizmusnak, a haladásnak keretében léptek fel Magyarország ellen; mikor a magyar nemesség nem

akart semmit sem engedni ősi kiváltságaiból; mikor a jobbágyot a régi állapotban akarták megtartani; mikor egyáltalában arról, hogy állam kell a nemzetnek, nem volt fogalmuk, mert más államot, mint a középkorit nem ismertek. Ez volt az igazi veszedelem, mert ha akkor egyszerűen összedöntik Magyarországot, körülbelül olyanak nézik, mint hogyha valami középázsiai államot tesznek tönkre, a mely haladni nem akar és a maga erejéből nem is bír.

Azért a magyar nemzetnek az igazi nagyjai, úgy mint régen, mostanában is azok voltak, a kik megint létrehozták az összeköttetést a külön nemzeti érdek és az általános emberiségi érdek között, úgy mint megtette Szent István, Kálmán, Nagy Lajos vagy Mátyás király, s azért Széchenyi István, a legnagyobb magyar, mert ezt a munkát a legsúlyosabb viszonyok közt ő kezdte meg újra. Mi volt az, a mi Magyarországot a többi művelt európai országtól elválasztotta? Igen tisztelt hallgatóim most már tisztában lehetnek vele: a közös műveltséget és a munka megbecsülését Magyarország nem merte átvenni, itt csak a vallás és a középkori állam volt meg, annak a szervezete élt és uralkodott. Ezeket az új tényezőket kellett magyarrá tenni és a magyar állam erősítésére felhasználni. De ezt a magyar államot is még meg kellett teremteni, és ebben állott a dicsőség, a mennyiben nagyobb nehézséggel államférfiú nem küzdött meg: meg kellett teremteni olyan nemzetben, a mely voltaképen nem is volt. Nem volt nemzet, abban az értelemben, hogy egyforma érzés és gondolkodás itt nem volt lehetséges. Hogy is lehetett

volna lehetséges, mikor voltak főpapok, más papok, főnemesek, köznemesek, nemesek, jászok, kunok, voltak jobbágyok és zsellérek. A kölcsönös viszony nem állhatott másban, mint hogy a feljebb álló megveti az alantabb állót, a ki erre dühhel és daczczal felel.¹⁷ Hogy lehet egységesíteni! Ne gondoljuk, hogy ezt csak mi képzeljük el: Széchényi 1831-ben azt írta naplójában, ilyen a magyar nemzet, de mit irok a nemzetről, hiszen magyar nemzet nincs, csak emberek, egyes elszórt emberek.¹⁸ De sokkal később 1843-ban szinte ugyanazt a kifejezést találjuk Kossuthnál, azt mondja olyan cikkben, a melynek «Kiábrándulás» a címe, hogy mondjanak csak egy eszmét, egy gondolatot, a melyben minden magyar egyetért, a melyben nemzetnek mutatkozik a magyar, és ő az emberek legboldogabbika lesz, de ő most a legkétségbeesettebb, mert nemzetet ebben a hazában nem talált.¹⁹ Tehát abban állott az óriási feladat: először nemzetet teremteni, munkás és művelt nemzetet, azután megteremteni a magyar államot mindazon nehézségek közepette is, a miket az Ausztriával való viszony okozott.

Ebben a korban még egy más nehézség is támadt, t. i. a nemzetiségek kérdése. Ugyanakkor, mikor a magyar nemzet valóban nemzet készül lenni, az országnak többi lakói, a melyek eddig ily mértékben politikai szerepet nem játszottak, szintén fellépnek, még pedig a magyarral szemben.

Már most az a kérdés támad előttünk, hogy lehet az, hogy a magyar, a ki a XIV—XV. századig annyi idegen elemet olvasztott magába, a ki, lehet mondani,

ereje jelentékeny részét épen ennek a békés és semmi-kép nem erőszakolt beolvasztásnak köszöni; hogy van az, hogy később erre a beolvasztásra már képes nem volt? Ez egyike a mi történetünk legfontosabb kérdéseinek, de azt hiszem nagyon egyszerűen megfeleltünk rá.

Kiket olvasztott be a magyar kezdettől fogva? azokat, a kik foglalkozásuknál, vagy származásuknál fogva a magyarhoz, vagyis az uralkodó nemzethez akartak tartozni, az uralkodó fajhoz, nemzethez, tehát a szláv, a bessenyő vagy a kún azért lett magyarrá, mert katona volt és katona akart lenni. A bejött német, francia, spanyol stb. lovagok pedig magyarokká lettek, mert magyar főurak akartak lenni; a kiséret vagy az alacsonyabbak, magyar nemesek akartak lenni és lettek magyarokká. Tehát a magyarság beolvasztó hatása addig terjed, a meddig a magyarságban az uralkodó osztály. Ép úgy történik természetesen, mikor az egyháziak is magyarokká lesznek, mert kezdetben nem lehettek magyarok, akkor Szt. László korától fogva meghonosítja a külföldi származású egyháziakat. De ki nem lett magyarrá? először a városi polgár, mert az hol érintkezhetett magyarral? azok megmaradtak, megtanultak magyarul, mert az üzleti érdek úgy kívánta, magyar ruhában jártak állandóan, ép úgy mint a nemes, csak hogy más szabással, külsőségükben, de az ősi német tradíciójukat, a nyelvüket fenntartották és ép úgy megmaradt az olasz polgár, a szláv, vagy tót paraszt; mert ki tartotta volna érdemesnek arra, hogy bevonják, de ki is tartotta volna érdemesnek erre kényszeríteni a szolgát;

csak a nemes lett magyarrá. Itt volt a probléma és ha nem is látták tisztán a nemzeti ujjaalkotás nagy férfiai szinte eltalálták, mi a dolog lényege. Ha Magyarországon mindenki polgárjogot nyerhet — így gondolkodott Széchényi is, Wesselényi is, Kossuth is — akkor mindenki magyarrá válhatik, mert megvan az érintkezés. Ez szükséges hozzá, vagyis most már nem az előkelőségben és a nemességben áll a nemzet ereje, hanem szükséges hozzá a szám is, a számbeli erő is, ezt pedig nem lehet másképp megnyerni, mintha magyarrá teszik a polgárságot, a parasztságot, vagyis a munkát is, az pedig nem megy másképp, mint úgy, hogy a politikai jogokban részesítik. Tetszik érteni, hogy ezek a kérdések mind milyen szoros összeköttetésben állnak egymással. A nemzetiség erejét éppen azon eszközökkel akarják erősíteni és sokszorosítani, fokozni, a melyek egyúttal közelebb hozzák az általános emberi berendezéshez.

Még csak igen röviden szólok arról, hogy minő eltérés volt ezen nagy férfiak között abban, hogy mikép tartandó fenn Magyarország és mikép rendezendő be a jövőre nézve, hogy itt mindenki magyarrá, magyar polgárrá — már nem magyar nemessé — lehessen. Véleményem szerint a nemzethez tartozást, a hazafiság érzését legegyszerűbben és legszebben Deák Ferencz fejezte ki egy, 1839 augusztus 14-én tartott beszédében. Akkor ellentét volt egyrészt a főrendek, másrészt a rendek közt; a főrendek a bécsi politikát követték és Deák ő ellenük szólott:

«Ne nehezítsék a mélt. főrendek állásunkat, sőt inkább

segítsenek bennünket legszentebb kötelességünk teljesítésében. Hiszen ők is e hazának gyermekei; tudják ők, kik a külföldet s más nemzetek állását, dicsőségét és kényelmeit jobban ismerik, mint mi, hogy a magyaroknak honszeretetét sem a multaknak lelkesítő emlékezete, sem a hiúság, sem az önzés nem támogatják annyira, mint más nemzetekét. A hatalmas Rómának, s a szabad Görögországnak szabad polgárai lelkesedést meríthettek hazájuknak történeteiből; büszkéek valának nemzetök nagyságában és dicsőségében, s érezték, hogy az ő hazájuk a legjobb, a legboldogítóbb. A franczia, az angol szintén lelkesedve tekintenek vissza történeteikre, s szintén érzik, hogy Európában nincs haza, mely nekik annyi kényelmet, annyi szabadságot, annyi biztosságot nyújtana, mint a maguké. A lángkeblű olaszt földült szabadsága romjai közt a classikai hajdankor tüze lelkesíti; az orosz legalább hazájának óriási nagysága emeli. De a magyarnak mindezekből igen kevés jutott; történeteink csak átok szülte viszálykodásokra, csak életért és megmaradásért vívott véres harcokra mutatnak; kevés azokban a polgári erényeknek tiszta példája, kevés a fénypont, mely forró önérzettel keblünket emelje. Hiúság nem kecsegtethet bennünket, mert hisz Európa csak alig tudja létezésünket, s Afrikának számos coloniái tán ismeretesebbek más nemzeteknél, mint honunk, melyet Ausztria termékeny, de míveletlen coloniájának tekint a külföld. Jelenünk nem fényes, s nem annyira boldogító, hogy e részben más nemzetekkel vetélkedhetnénk. Jövendőnk lsten kezében van, de hogy igen fényes kilátásokat ígérne, azt elhinni

csakugyan optimismus kell, ámbár a jelennél jobbat nem remélnünk lehetetlen. S mégis van az embernek keblében egy tiszta forró érzés, mely mindezen segítség nélkül buzgón ragaszkodik a hazához, s nem tartom jó embernek, nem tartom magyarnak, ki e szegény, ki e nyomorult szegény szenvedő hazát jobban ne szeretné, mint akármely fényes országát Európának.)

Vagyis a nemzethez ragaszkodás, a hazaszeretet itt tisztán mint érzés szerepel. Deák Ferencz kategorikus imperativus gyanánt mondja ki: nem büszkeségből kell szeretni a hazát; nem hiuságból, hanem kötelességből. Széchenyi, a ki maga előidézte ezt az óriási átalakulást, megijed attól, hogyha nagyon is gyorsan magyarosít a magyar, ellene fordulnak és pedig joggal a nemzetiségek és azért «Az Akadémia körül» című beszédében a magyarosításra nézve ezeket mondja: Igaz-e, hogy a nyelv terjesztése a legfőbb? Magyar-e, ki tud magyarul beszélni? Ha igen, legyünk mind nyelvmes-terekké. De a szólás még korántsem az érzés, a nyelvnek pengése még korántsem dobogása a szívnek s ekép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsett magyar még.

Ezt még sokkal erősebben is kifejezi. A munkásabb, erkölcsösebb, műveltebb nép a történet tanúsága szerint mindig birt olvasztó tehetséggel így mondja: «Bir-e ezzel, ki csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé czímert varr, s mindent veres, fehér és zölddel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított? Vagy tán az, ki a magyarságot, mostani nyers állapotában, mielőtt elfogadhatóvá, izletessé vált volna,

mindenkivel rögtön bevétetni óhajtja? Vagy tán az, ki hatalomcsalódásai közt, mint oroszánt síkra kiállítja a még fejetlen magyart, mikép minden erőt, minden hatalmat, ellene bősziítsen, ellene riasszon? Mindenki a hazában vagy terjeszti nemzetiségünket, vagy csorbát üt rajta. — Ki erkölcsileg, bármily kicsinynyel felsőbb, az terjeszt, midőn a bár hajszállal alantibb csorbít.»

Vagyis a magyarnak ereje nem állhat erőszakban, hanem állhat példaadásban, erkölcsi felsőségben, szellemi műveltségben, munkában. Ezen úton ép úgy megnyeri és megnyerheti részére a más ajkuakat és nemzetté teheti a külön nyelven beszélőket is, a mint ezt az eredményt tisztán a hadakozással képes volt elérni a nemzet a XIV. századtól a XIX. századig.

Befejezésül engedjék meg még pár szót mondanom arról, hogy minő kell hogy legyen a viszony a nemzet és az állam közt, hiszen, mint többször volt szerencsém említeni, nemzet mint történeti tényező mint egységes akarat, első sorban államban lép fel. A mi államszervezetünk külső formája épen ezen küzdelmek következtében 1848 óta megfelel annak, a mi egész Európában érvényes, sőt tán a leghaladottabbakhoz tartozik. Noha ez az alkotmányos forma és politikai forma megvan, miért nem vagyunk megelégedve vele és miért nem vagyunk megelégedve magunkkal, miért nincs bennünk az a tudat, az a büszkeség, hogy mi magyarok vagyunk és mi jóvá fogunk tenni mindent?! Ennek oka az, hogy a legszebb állami alkotmány és berendezés papir, abba lelket a nemzetnek az érzése, gondolkodása tölt, és tökéletes alkotmánya csak tökéletes nem-

zetnek lehet. Vagyis, ha egyszer oly nemzetet neve-
lünk, a mely valóban emberi, a mely magáévá teszi az
emberiségnek mind az ideális kincsét, akkor nemzeti
alapon eljutunk a tökéletes államhoz is. Minden nem-
zetnek erre kell törekednie és a magyarnak ép úgy
kötelessége ez, mint bárminő más, sokkal nagyobb erő-
sebb nemzetnek. Ez a nemzet mi vagyunk, mindnyá-
junknak külön-külön ez a kötelessége és a nemzet ereje
abban áll, hogy mindenikünk külön-külön a maga kö-
rében mikép teljesíti kötelességét, úgy mint a nemzet
ereje abban áll, hogy a nemzetiség az emberiség egész
területen mikép fejti ki magát és miképen érvényesül.
Hiszen kicsiny nemzet vagyunk, de a próféta megírta:
hogyha a népem igaz lészen, akkor a kevésből lesznek
ezerek és a kicsinyből óriási nemzetek!

JEGYZETEK.

AZ ELSŐ ELŐADÁSHOZ.

- ¹ Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* 83. l.
- ² U. o. 265. l.
- ³ U. o. 366—367. l.
- ⁴ U. o. 364. l.
- ⁵ Ésaías próféta könyve XIII. 17—18.
- ⁶ Thukydides III. 18. A thebaiak még barbárabb eljárása Plataiaival szemben, hol a férfiakat megölik, a nőket a rabszolgaságba vetik, a várost elrombolják. III. 52.
- ⁷ Thukyd. V. 84-től fogva részletesen közli a határozatot.
- ⁸ Maspero, i. m. 275—276. l.
- ⁹ Amos V. 21—22. l.
- ¹⁰ Xenophon, *Hist. Græc.* III. 3—6. l.
- ¹¹ Plato, *Köztársaság.* IV. r. 424—425. l.
- ¹² Mózes III. könyve, 18. 33—34.
- ¹³ Ésaías II. 4. Megfelelő, tán még régibb változat: Hóseás II. 17.
- ¹⁴ Ésaías XI. 67—68.
- ¹⁵ XIX. 23. u. o.
- ¹⁶ XIX. 24—25. u. o.
- ¹⁷ U. o. LXV. r. 17.
- ¹⁸ Plato, *Köztársaság.* II. 362—364. l. és a III. könyv elején. Különösen pedig II. 377. l.
- ¹⁹ Athenaios XI. 114.
- ²⁰ Diogenes Laërtis, *Vitæ Philosoph.* 1616-iki kiadás. Lib. II. 92. l. «Mikor kérdezték tőle: hát te nem törödsz a hazáddal? azt válaszolta: nagyon is törődöm», ujjával az égre mutatva.

- ²¹ Diogenes Laërtis, Diogenes életrajza. VI. rész 404. lap.
 Ἐρωτηθεὶς πότεν εἴη, Κοσμοπολίτης, ἔφη.
²² Strabónál, I. rész végén.
²³ Pŭtarchos, De Fortitudine Alexandri. I. 8.

A MÁSODIK ELŐADÁSHOZ.

- ¹ Diogenes Laërtis, i. m. Plato, III. k. 202. l.
² Quintus Curtius, Vita Alexandri, szerint az atheni Thais beszélte reá a királyt. V. r. 7. f. 1746-iki berlini kiadás 252. l.
³ Droysen, Geschichte Alexander des Grossen 337—338. l.
⁴ Lassen, Indische Altertumskunde. II. k. Berlin 1867—74. Talboys Wheeler. The History of India.
⁵ Karthago bukása után, 146 Kr. u. már nem azért imádkoznak, hogy az istenek kiterjeszszék Róma határait, hanem azért, hogy megtartsák.
⁶ I. Ardesir mondása. Burckhardt, Die Zeit Constantin des Grossen 118. l.
⁷ Gregorovius, Kaiser Hadrian und seine Zeit.
⁸ Fustel de Coulanges, Questions Historiques. Polybe, ou la Grèce conquise par les Romains 121—211. l.
⁹ Ulpianus, Digesta. I. 1—4. LXVII. 32.
¹⁰ Julius Capitolinus, Antonius Philosophus 10—14.
¹¹ Az atheni iskoláról, Dio Cassius. LXXI. 31. A nők jogáról: Justinianus Instit. III. 3—4. A rabszolgákról, «kiknek állapota természetellenes», Digesta. I. VI. 2. Cod. Inst. VII. 1. l. Digesta. XLII. VIII. 10.
¹² Athanarichról: Jordanes, Historia Getica 28. fej. Ataulf-ról, Orosius, adversus Paganos. VII. 43. Attiláról: Prosper Aquitanus krónikája a 452. évhez.
¹³ Capitulaveiben igen sok egyházi ügyben is teljhatalmúlag intézkedik.
¹⁴ Később a párisi akadémia (egyetem) alapítását is neki tulajdonították.
¹⁵ Bryce, the holy Roman Empire. VII.
¹⁶ A «Schwabenspiegel» híres hasonlata.

A HARMADIK ELŐADÁSHOZ.

¹ Buddha tana : Bastian Adolf, *Die Weltauffassung der Buddhisten*.

² I. h. 17. l.

³ Rubruquis utazásai. *Recueil de voyages*. IV. k.

⁴ Korán, 49. fej. Savary fordítása. 1783. VI. k. 305. l.

⁵ Goldziher, Nemzetiségi kérdés az araboknál. *Akad. értekezés*. 8—9. l.

⁶ «Engem Allah fehérék- és feketékhez egyaránt küldött.»

⁷ Goldziher, *Muhamedanische Studien* I. 106.

⁸ E. G. Brown. *A literary history of Persia*. I. 340.

⁹ Goldziher, *Az iszlám* 46. l.

¹⁰ Lukács evang. XXIV. 36.

¹¹ II. 14. «Mert ő a mi békességünk, ki mind a két nemzetiséget egygyé tette; és a közbevetett falnak válaszáat elrontotta.»

¹² Apostolok cselekedetei. II. 42. «Marháiknak egymással való közlésekben. V. Anánius s Sáfira története.

¹³ Burckhardt így ítélt, *Die Zeit Constantins des Grossen*. 232.

¹⁴ Beda Venerabilis elbeszélése. A frankok megtérítésében nagy része volt Klotild királynénak, az angolokéban a kenti király nejének, a magyarokéban Gizellának stb.

¹⁵ Levele Rudolf sváb herceghez, 1073 szept. 1. *Videlicet ut sacerdotium et imperium in unitate concordiae conjungantur. Registrum* ed. Jaffé, 33. l. Ágnes özvegy császárnénak, 1074 jun. 15. u. o. 106. l. A békéről általában: Vratiszláv cseh hercegnek, 1075 ápr. 17,

¹⁶ *De consideratione, libri quinque ad Eugenium III.* ed. Migne. Dr. Piseter fordítása.

¹⁷ Márk evang. X. 34—35. Lukács evang. XII. 52—53.

¹⁸ IV. Henrik felől ezt először mondja Gottfried lotharingiai hercegnek szóló levelében 1073 máj. 6. *Registrum*, i. h. 20. l. I. Fülöp francia királyra vonatkozólag Manasse reimsi érsekhez írott levelében, 1074 szept. 10. u. o. 115. l.

¹⁹ 1075 márcz. 28. és ápr. 14. u. o. 183. és 192—193. l.

²⁰ *Quæst.* 176. Antwerpeni kiadás. 429. l. *Ut sicut gentibus ad*

idololatriam inclinantis introducta est diversitas linguarum, ita etiam, quando erant gentes ad cultum unius dei revocandæ contra hujusmodi diversitatem remedium adhiberetur per donum linguarum.

²¹ Vratiszláv cseh herczegnek, 1080 jan. 2. Registr. 393—4. l.

²² A magyarnak Sz. László, a németnek N. Károly, a francziának Sz. Dénes, a spanyolnak Sz. Jakab volt ilyen nemzeti szentje. De azonkívül minden egyház, minden város is külön tisztelettel tüntette ki védő szentjét.

²³ VIII. Bonifác pápáról beszéltek, hogy felfegyverkezve, fején Konstantin koronájával, így szólott: «Hát ne tudnám megvédeni a császárság jogait? Én, én vagyok a császár.» Muratori. Script. Re. Italie. IX. k. Pipinus krónikája. Mikor Miksa császár viszont a pápaságra törekedett, már nem világhatalomról volt szó, hanem a pápasággal járó jövedelmek megszerzéséről.

A NEGYEDIK ELŐADÁSHOZ.

¹ A Sz. György lovagrend szabályainak facsimiléje 1326-ból. Pór Antal, az Anjou-ház története 138. laphoz.

² Galeoti Martii Narniensis, de dictis et factis Matthie regis c. X. Ed. Schwandtner. I. 541. l.

³ Kitűnik ez még Xavéri Sz. Ferencz irataiból is. Mihelyt hallja, hogy a japán nép mennyire értelmes, meg van győződve arról, hogy ez a nép keresztyénné válik.

⁴ Duc de Sully, Oeconomies Royales, II. k. 149—54, 221—24.

⁵ Immanuel Kant, Zum ewigen Frieden, megjelent 1795.

⁶ L'an 2440, rêve s'il en fût jamais. London 1772.

⁷ Hesiodos, Ovidius Metamorphosisai.

⁸ Reden an die deutsche Nation, von Johann Gottlieb Fichte. Első kiadása. 1808.

Az ÖTÖDIK ELŐADÁSHOZ.

¹ Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, von Johann Peter Eckermann. III. 315. l.

² Fichte, *Der geschlossene Handelsstaat*. Reclam kiadása, 123. l.

³ Utopia, 1613-iki kiadása.

⁴ *Oeuvres de Turgot*, I. k.

⁵ Aulard, *Histoire politique de la Révolution française* 94. l.

⁶ *Oeuvres de Marat*. ed. Vermorel 114. l.

⁷ Aulard idézi, i. m. 91. l.

⁸ La propriété est le droit, qu'a chaque citoyen de jouir et de disposer de la proportion des biens, qui lui est garantie par les lois.

⁹ La société est obligée de pourvoir à la subsistance de tous ses membres, soit en leur procurant du travail, soit en procurant les moyens d'exister à ceux, qui sont hors d'état de travailler. Les secours indispensables à celui qui manque du nécessaire sont une dette de celui, qui possède le superflu: il appartient à la loi de déterminer la manière dont cette dette doit être acquittée.

¹⁰ Buonarrotti, *Conspiration de Bubenf.* II. k.

¹¹ *Der geschlossene Handelsstaat* 18—38. l.

¹² St. Simon, lettres d'un habitant de Genève, *Oeuvres*, első kiadás. II. 60. l. Tous les hommes travailleront.

¹³ *Nouveau Christianisme* 104. l.

A HATODIK ELŐADÁSHOZ.

¹ Gumplowicz, *Der Rassenkampf* 260—263. l.

² Theotmar salzburgi érseknek és suffraganeusainak levele IX. János pápához. 900, Kiadtam a magyar történet kútfőinek kézi könyvében, 24—25. l.

³ U. o. 69. l.

⁴ U. o. 65. l. IV. f. *Memoria semper retinens, quod omnes homines unius sunt conditionis.*

⁵ A rabszolgaságról, u. o. 73—74. Bővebben írtam róla a millenniumi történet I. kötetében.

⁶ *Gesta Hunorum*, ed. Eudlieber, 89. l.

⁷ *De Udornicis*. u. o. 128—130.

⁸ A magyar történet kútfői, 171—172. Az Ivánka-család nemesítő levele. *Cum ab exordio rerum humane conditionis liber-*

tatis omnium una eademque fuerit conditio. — Aurca libertate perpetuo gratulentur.

⁹ U. o. VIII. 66. l.

¹⁰ U. o. VI. 66. l.

¹¹ Hunyadi Jánost mindig Valachusnak nevezték.

¹² De genere Bogat Radván, Kézai, i. m. Sed illi, qui Rodvan et Bagath nominantur, eorum generatio de Bœmia ortum habet. De nobilibus advenis, 14.

¹³ Consultatio de principatu inter provincias Europæ. Tübingæ 1655. Hivatkozással Aeneas Sylvius levelére az esztergomi érsekhez, 465. l.

¹⁴ Bővebben kifejtettem a millenniumi történet II. kötetében.

¹⁵ Fraknói Vilmos, A Hunyadiak kora 177. l.

¹⁶ Xaver Liske, Polnische Diplomatie im Jahre 1526. 35. l.

¹⁷ Wesselényi Miklós, Balitéletek. 77—79. l.

¹⁸ Naplója. 1831 július 17.

¹⁹ «Kiábrándulás» cz. alatt, Pesti Hírlap 306. sz. 1843 decz. 7.

10. /
4.10

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten (IV.)
megjelent:

NÉPSZERŰ FŐISKOLA KÖNYV

Szerkesztik

Dr. Földes Béla, Dr. Lóczy Lajos, Dr. Alexander Bernát.

★

1. kötet. A NEMZETISÉG TÖRTÉNETBŐLCSELETI
SZEMPONTBÓL. A népszerű főiskolán (University
Extension) előadta *Marczali Henrik*. Kötve 2 K
2. kötet. A SZELLEMI ÉLET HYGIENÁJA. A népszerű
főiskolán (University Extension) tartott előadásai nyo-
mán írta *dr. Salgó Jakab*. Kötve 2 K

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 11 06 11 007 5